

На тихім озері, де
мліють верболози,
давно приборкані,

Л Е Б Е Д І

МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА

і влітку, й в-осени
то плюскоталися, то плавали вони,
і шиї гнулися у них, як буйні лози.
Коли ж дзвінкі, як скло, надходили морози,
і плесо шерхнуло, пірнувши в білі сні, —
плавці ламали враз ті крижані лани,
і не страшні для них були зими погрози.
О грона п'ятірне нездоланих співців,
крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
що розбиває лід одчаю і зневіри.
Дерзайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.

Тремтять виноградні ку-
щі, і слабо виблиску-
ють білі камінці під про-
менем місяця, кидаючи
чудернацькі тіні. А він, жовтолиций, дивиться згори
й здається, що одне око йому прижмурене, а дру-
гим посміхається до вас. Променем посмішки своєї
він лоскоче і вабить око...

Н І Ч І Д Е Н Ї

(Кримська легенда)

ПАВЛО ІВАНОВ

О, він багато знає, цей чарівник жовтолиций.
Поглянете-но, він зазирає усюди — під камінець,
у ямку, у сонне гніздечко малої пташки, вам в
обличчя...

Зазирає в Ібрагимів курінь, Ібрагимові в вічі й
далі ще. От він побачив там щось цікаве і поліз
собі, посміхаючись лукаво. Будьте певні, він нікому
ні про що не розповість, бо не вміє він, він ладен
тільки посміхатися до вас і зазирати в вічі.

Курінь Ібрагимів кидає чудернацьку тінь. В аулі
гавкають собаки, віє з моря вітрець і доносить його
одноманітне, музичне гуркотіння.

Старий Ібрагим пильнує виноградників. Він сидить у курені, хрест навхрест ноги склавши, палить свою стару люльку, яка нагадує собою величезний цвях. Промінь місяця зазирає в курінь, освічує обличчя старого Ібрагима, обличчя спокійне, мов кам'яне, з прищуленим оком, що під місячним променем виблискує зеленню. Коли дивитися ззовні на курінь, на це обличчя, то й без того фантастична картина доповнюється вражінням вертепу, що в ньому сидить божок, далекий фантастичний божок...

Старий Ібрагим — надзвичайна людина. Вдень він не любить людей ані своїх, ні урусів. Удень він пореється біля виноградних кущів, всміхається до соковитих лоз, уникає розмов із людьми. Вночі старий Ібрагим сумує. Іноді почуєте ви зажурну пісню, що її одноманітний мотив, як шелест моря, гойдається на винограднику, — то старий Ібрагим згадує старовину; він співає про колишню силу кримчаків, про красоту життя, про волю... Сильно любить волю старий Ібрагим. „За волю, — казав він, — в молоді літа свої — дочку не пожалів би, коли треба, зарізав би. Сильно любив Ібрагим колись прекрасну Зорайю, а волю любить він ще більше.

З ним можна балакати тільки вночі.

Тоді сидить він в курені, схрестивши ноги, палить свою чудернацьку люльку, що скидається на величезний цвях, і в такі часи він іноді буває охочий до балачок.

Тоді, коли ви вдень входите до нього в курінь, він не відповідає на ваше привітання, навіть не дивиться на вас. І коли ви ставите перед ним запитання:

— Як діла, Ібрагиме?

Він, скептично, пускаючи дим з рота, відповідає:

— Мине псо равно...

Мовчки частує вас виноградом.

Мовчки.

Коли день — Ібрагим не любить балакати.

Одної з літніх кримських ночей заходжу до куреня Ібрагимового. Він сидить, як і завжди, в своїй улюбленій позі. Хоч пагано знаю мову татарську,— вітаюсь.

— Селям алейкюм, Ібрагиме!..

— Алейкюм, аркардаш! — відповідає привітно Ібрагим, і, знаючи, що я більше нічого не втямлю, пропонує:

— Сідай аркардаш-лар.

Сідаю. Старий Ібрагим частує мене виноградом, тютюном, питається, котра година. Замислюється.

Він і я сидимо мовчки. Потім я починаю:

— Чудові в вас ночі, Ібрагиме.

Він мовчить, потім згодом кидає:

— Чудові...

Я підтримую розмову:

— У вас ночі кращі, ніж день...

— Без дня не можна, — заперечує Ібрагим, — не було б сонця, не було б тепла, не було б ночей, якби не було дня...

Мені хочеться, щоб Ібрагим розбалакався, і я починаю йому говорити про такі краї землі нашої, де ночі бувають довгі, — аж по кілька день, навіть місяців, — де дні бувають теж іноді довгі і тягнуться місяцями. Ібрагим сміється, не вірить:

— Хочеш обдурити старого Ібрагима. Старий Ібрагим все знає. Він знає, як Аллах постановив, він знає, як повинно бути. Знає навіть, чому і як Аллах постановив, щоб були ночі й дні.

— А як же саме, Ібрагиме? — запитую я. — Розкажи.

— Довго розказувать, — відповідає Ібрагим, — і незручно...

— Чому ж незручно?

— Розсердили Аллаха... Давно це було, один Ібрагим знає, — відповідає він, і прищулене око йому розкривається. Посмішка легкою тінню пробігає по обличчю. Я починаю його просити, щоб він розказав, і добиваюсь свого. Старий Ібрагим присовує

до мене миску з виноградом, набиває свою люльку, що скидається на величезний цвях, тютюном, запалює її.

В аулі гавкають собаки. Місяць пересунувся далі, промені його зійшли з обличчя Ібрагимового і впали на землю недалеко входу до куреня, в якому зробилося напівтемно. Десь далеко чути,— рипіла не-мазана гарба, і це рипіння порушувало тишу кримської ночі.

Старий Ібрагим почав:

— Це було дуже давно. Так давно, коли не було ще вас, урусів, і в помині. Коли щойно Аллах улаштував життя на землі й порядок серед людей. А була тоді тільки велика держава татарська, і народ татарський володів всіма народами всесвіту. А народи всі корилися державі татарській, і до великого хана не було доступу, бо посланці усіх народів що-дня з'являлися до хана з подарунками.

І було тоді так, як казав ти, що ніби-то й зараз десь є. Не було тоді дня, не було тоді ще й ночі, а так, ніби ранок і вечір в одне з'єдналися. Світ тоді був рівний і приємний до очей. Люди тоді не хворіли на очі, і, як тепер, не ходили зі шклом на перенісці, і не точилися слюзи з очей, коли не плачеш.

Великою державою татарською в ті часи правив старий Хан Мустафа-бей. Мудрий хан був, і держава татарська стояла непохитна, й інші народи корилися їй. І був у хана Мустафа-бея син — Джемаль-огли-бей, юнак прекрасний, як сонце, розумний, як старий, хуткий, як стріла, сильний, як вітер підчас бурі.

Одною рукою юнак Джемаль-огли-бей піднімав на змаганні величезні каміння, такої ваги, що тепер десятеро найсильніших хлопців не зрушать їх з місця. Ударом меча він рубав людину з голови до ніг майже без зусилля. На нарадах учених старих він за одну мить рішав найскладніші завдання.

Й любив Мустафа-бей свого сина Джемаль-огли-бея й казав раді розумних :

— От, коли вмиру, є кому замінити мене. Мій син міцною рукою керуватиме всіма, а може ще й краще за мене...

Коли старий хан Мустафа-бей зачув смерть свою, покликав до себе сина й сказав :

— Любий сину мій Джемалю, чує серце моє, що скоро мені вмирати. Скоро приймеш від мене до керма велику державу. Але хочу я на власні очі побачити, як зробишся ти дорослою людиною. Знаю я, що ти вродливіший за всіх прекрасних, знаю я, що ти сильніший за всіх сильних, що ти бьешся в боях, як сокіл, що на змаганнях юнацьких ти перемагаєш усіх. Час прийшов, любий сину мій, одружитися тобі, і хочу я живим відсвяткувати твоє весілля.

І розіслав старий Мустафа-бей гонців у всі краї своєї держави з тим, що хоче він сина свого одружити і щоб гонці викликали найпрекраснішу дівчину в перші дружини до ханового сина Джемаль-огли-бея.

Й гукали гонці, розїхавшись по всій державі татарській, й скликали всіх старих, щоб найшли синові хановому найпрекраснішу і вродливішу жінку.

А крім того, наказав хан старий розіслати гонців до всіх народів, що корилися йому, щоб посилали до харему ханового сина найкращих дівчат. І їздили гонці по всіх країнах світу, передаючи наказа ханового.

І зібралися тоді кунаки молодого Джемаль-огли-бея, щоб погуляти й розважити його в останні юнацькі дні. Найкращі коні їх були пишно убрані, як на велике свято, і їздив молодий Джемаль-огли-бей зі своїми кунаками-друзями, розважаючись.

А старий хан Мустафа-бей зібрав до себе всіх старих розумних і молився з ними.

На далекій півночі в ті часи жив народ, і жінки того народу були найпрекрасніші у всьому світі. Їхнє біле тіло мало чарівні форми, їхній розум був такий ясний, як тепер сонце на небі.

І жив той народ вільно, і волю любили там так, як у нас любити її не знали. Там кожне розумне слово поважалося так, як у нас не вміли поважати волі Аллахової. Там не було того, щоб жінка була рабою чоловіка свого. Жінки того народу не закривали обличчя чадрою, як закривають у нас. У раді розумних жінки брали таку ж участь, як і чоловіки. Наші старі кажуть, що коли правовірний дивився на тодішнього чоловіка з цієї країни, він довго не міг одвести у бік очей своїх, — так вражала краса північного народу. Очі в них були на колір такі, як небо, шкіра така — як мармур, волосся — кольору солодконого каштану.

Одна ж з таких дівчат була в полоні в другого народу, що корився волі хановій. І цей народ надіслав полонену дівчину до харему молодого Джемаль-огли-бея, за наказом старого хана.

А в той же час до харему було надіслано понад п'ятсот жінок від різних народів, що спішили виконати наказу ханового.

І сам старий хан Мустафа-бей оглядав кожну дівчину, і тих, що були не дуже вродливі, відсилав назад, а деяких продавав до харемів своїх старшин.

В той день, коли повернувся з прогулянки молодий Джемаль-огли-бей і старий хан наказав святкувати його приїзд, було привезено і дівчину-мусульманку, що повинна була стати старшою дружиною молодого Джемалю.

Коли подивився старий хан на цю дівчину, очі його заблищали вогнем диким, руки його затремтіли, сива голова його на груди упала, він побачив, що ця дівчина була красивіша за його першу дружину.

І залишився тоді старий хан сам, і не звелів нікого до себе пускати.

І сидів він замислившись по-нашому з два дні, а на третій день звелів покликати до себе молодого сина. А коли прийшов молодий Джемаль, старий хан сказав:

— Любий сину мій Джемалю, нагулявся ти певне до-схочу. Поки гуляв ти, я зібрав найпрекрасніших жінок всіх народів, що підлягають моїй волі... Мусульманська дочка, що повинна стати тобі на старшу дружину, прекрасніша за всіх їх. Вона навіть прекрасніша за твою мати, коли та була молодою. Це ознака того, що ти будеш дужчий за мене. Скоро, любий сину мій, ти поховаєш мене. Отже, ти повинен правити державою. Прислухайся, сину мій, до ради старих. Слухайся. Зрадників карай, не будь для них милосердним. Ти повинен не тільки зберегти те, що добув я, а добути ще стільки ж, щоб держава наша була багатіша й сильніша.

Потім старий хан зібрав раду старих і повів їх та сина до нового харему, де їх повинна була зустріти та дівчина, що буде за старшу дружину молодому Джемалеві.

Коли побачив Джемаль дівчину, що буде йому за старшу дружину, низько вклонився старому ханові, поцілував його одяг і сказав:

— Дякую тобі, батько, за таку увагу. Ця дівчина дійсно прекрасніша за всіх дівчат.

І всі старі також уклонилися старому ханові і дякували йому.

Але коли вийшли вони всі з харему, молодий Джемаль сильно замислився і був схожий на чорну хмару, що з неї зараз вдарить грім і піде дощ.

Молодий Джемаль побачив у харемі дівчину, що належала південному народові, і вона йому подобалася більше, аніж дівчина-мусульманка.

А на другий день прийшов молодий Джемаль до старого хана й сказав:

— Любий батьку мій, хоч мусульманська дівчина й прекрасна, в харемі є дівчина, що вродливіша за неї. Дозволь мені зробити її старшою дружиною.

І розгнівався тоді старий хан Мустафа-бей і сказав молодому Джемалеві, що цього зробити не можна.

Засумував тоді молодий Джемаль - огли - бей і довго сидів без сна і нічого не їв. А коли він крадькома пробрався до харему і побачив ще раз північну дівчину, він не міг відірвати своїх очей від її обличчя, він впав навколішки, охопив її стегна руками і довго дивився у вічі.

Північна дівчина була дуже замислена: вона сумувала за своєю батьківщиною, і, коли Джемаль хотів поцілувати її, вона сказала:

— Відпусти мене додому, прекрасний юначе...

А потім вона розповіла йому, як живуть люди на її батьківщині, й розповіла, як її було вкрадено. Наприкінці вона сказала:

— От ви замкнули мене тут, певно для того, щоб я когось полюбила й пестила, коли він того схоче. А в нас це не так: примусити полюбити когось мене ніхто не зможе.

І потім ще вони довго балакали.

Коли молодий Джемаль почув від неї ці слова, він відчув, що полюбив її ще більше. А коли вийшов з харему, рішив перед батьком добиватися свого.

Та старий хан Мустафа - бей не був такий, щоб навіть для сина відступав від своїх слів. І коли йому молодий Джемаль сказав іще раз про своє бажання, старий хан зробився схожим на бурхливе море підчас грози й сказав:

— Бачу я, сину, що ти на дівчину можеш проміняти державу. А тому більше цієї дівчини ти в харемі ніколи не побачиш.

Потім скликав старий хан раду розумних і об'явив їм своє бажання: „Ця дівчина повинна вмерти, бо вже встигла дуже закрутити голову молодому Джемалеві“.

І порадившись рішили: в день одружіння ханового сина зарізати молоду дівчину з півночі й кинути її з каменем в море.

Але про рішення це довідався молодий Джемаль - огли - бей й постановив виручити любую дівчину з біди.

І зібрав він-тоді своїх друзів-юнаків, що його завжди слухали, і сказав:

— Любі мої друзі, недавно я святкував з вами мої останні юнацькі дні, та певно вдача не приведе мене до щасливого кінця. Рішив я не скоритися волі батьковій, бо дівчину цю, що очі в неї як небо, я полюбив більше за себе, більше за наш народ, більше за нашу державу. Прошу я вас, друзі мої, великої допомоги. Допоможіть мені вивести цю дівчину з небезпеки. Степи держави нашої широкі, вільне життя в степу прекрасне. Невже ми в степах не знайдемо собі вільного життя, невже не знайдемо собі там щастя!..

І дали юнаки Джемалеві згоду. Тільки один юнак, що батько його був у раді розумних за найстаршого, далеко у серці заховав щось проти Джемалю і в той же день розповів все батькові, а батько його розповів старому ханові. А на другий день вся рада розумних і старий хан довго молилися Аллахові, аж поки Аллах не подав звістку, що почув їх.

Старий хан був схожий на велику хмару, що з неї повинен ударити грім і блиснути блискавка.

І наказав старий хан не викривати всього зразу, а скоріше призначив свято одруження й звелів під це свято пильнувати харем, щоб можна було впіймати Джемалю з дівчиною і його друзями-юнаками.

І рада розумних виконала наказа ханового, і сторожа впіймала Джемалю, коли хотів він тікати в степи з дівчиною, що з півночі. І зібралось багато народу при цьому, і молодий Джемаль стояв, схиливши голову, і не хотів відійти від дівчини.

І простяг тоді старий хан Мустафа-бей руку вгору й сказав:

— О великий Аллахе! Хай твоя воля скарає цих двох людей так, як вони на те заслужили.

І всі мусульмани поскидали з себе взуття, попадали ниць і молилися. І скоро з'явилося на небі сяйво, і почувся голос Аллахів:

— Дівчина, в якої очі як небо, світле волосся й біле тіло, зробиться темною й перевернеться в ніч.

І всі люди побачили, як дівчина з півночі розтанула в повітрі, і повітря зразу зробилося чорне, і стало темно. На небі засяли зірки, і з'явився повнолиций місяць.

І люди зі страхом молилися Аллахові.

Потім знов почувся голос Аллахів:

— Син, який не виконав волі батькової, зробиться білим і перевернеться в день. І буде він ганятися за ніччю й не здожене її ніколи...

І всі люди побачили, як молодий Джемаль - оглибей розтанув в повітрі, його серце видерлося з грудей, швидко полетіло вгору й засяло сонцем. Повітря зробилося білим — так настав день.

Отже й кажуть старі люди, що день ганяється весь час за ніччю й не може її наздогнати...

А сталося це давно, як не було ще держави урусів.

Й було тоді так, як ніби й тепер десь, як казав ти, е.

Світ тоді був рівний, приємний для очей, і люди не носили скла на перенісці, і не хворіли на очі, і не точилися сльози, коли не плачеш...

...В цей час східня частина неба почервоніла — надходив ранок. В аулі було тихо, коли раптом розлігся крик муедзина:

— Ля-іль-ля-іль-алла! Магомет-расуль-алла!..

Старий Ібрагим не молився. Він набивав тютюном люльку, що скидалася на величезний цвях.

Находив ранок, я прощався з Ібрагимом.

В повітрі висіла ранкова прохлада; вже цвірінькали птахи; море було спокійне. І, як у свічаді, у ньому відбилися веселки південного світанку. Я поспішав до табору; вже скоро, знав я, горніст заграє зорю. З голови не виходило оповідання старого Ібрагима, і ранок здавався за молодого Джемалья, прекрасного юнака, що приходив з-за обрію шукати дівчину з півночі, прекрасну дівчину - ніч...

Сходило сонце...

Діяти прямо людині про-
ти людини не менш
важко й небезпечно, як
їхати прямо автомобілем, не обминаючи ні ям, ні
бугрів.

І С П И Т

М. МАЙСЬКИЙ

Анатоль Франс, що в своїх творах вивертав людей навиворіт, в той же час гаряче обіймав звичайну, конкретну людину, якій йому хотілося плюнути в обличчя.

Пригадайте, скільки разів за життя ви наважилися сказати прямо людині те, що ви про неї думаєте. Ця начеб-то проста справа завжди вимагає або великої мужності, або таких обставин, що примушують людину діяти прямо.

У взаємовідносинах людей утворилися стежки й дороги, які ведуть не прямо на людину, а повз неї, в обхід, на такі позиції, звідки, найменш ризикуючи, можна бити з тилу.

Не бажаючи когось прийняти, аристократ каже, що він зайнятий, або передає через льокаля, що його дома нема. В аристократів — це зветься ввічливістю. У пролетарів це зветься звичайною брехнею.

Лив'ярник, Семен Синиця, хороброю людиною не був. Він вважав за краще мовчати і на життєвому досвіді переконався, що це не погано. Багато років він мовчки ковтав начальницьку лайку, знімав запобіжливо кашкета, коли бачив старшого, усміхався там, де треба було ображатись.

Кажуть, що хто довго поститься, той з особливою жадибою накидається на скоромне. Щось подібне сталося з Синицею, коли після Жовтня він відчув, що мовчати нема ніякої радії, а, навпаки, корисніш більш говорити. Семен Синиця заговорив, як кулет. На кінчик язика йому сплигло все, що хоч трішки бруднило колись страшно, а тепер безсиле заводське начальство. Не міг уже мовчати Синиця. Пекло всередині й під'южувало висловити все, що торкалося будь-якої несправедливості.

Уся істота тепер говорила йому, що революція робиться для таких, як він, Синиця, що його голос має бути над усім. Його кличуть висловлюватись з усіх сторінок газет. Йому поставлено на допомогу завкоми, партколективи, дирекцію. Усе це існує для того, щоб знайти дійсну правду і втілити її в життя. Разом з таким почуттям своєї сили, влади й значіння в Синиці жеврілись зневір'я й сумніви. Йому здавалося, що мало кого тривожить те, що тривожить його, що ворожі, розкладові сили діють і натискають з усіх боків; життя котиться по шляху неправди, і зупинити його ніхто не в силі. Це, однак, лише більш під'южувало Синицю й примушувало боляче реагувати на найдрібніші прояви несправедливості.

Та важко діяти прямо проти величезного загалу, що в своїй боротьбі з викривавцями вживає тонких, обхідних засобів. А язык Синиці свербить, всередині пече. А дружина ж з'їсть, коли він через свій язык та заподіє собі якоїсь шкоди. І Синиця вибрав середнє. Він не мовчав, але й не говорив голосно. Він зробився шептуном. Як тільки починало пекти Синиці, він зараз же відшукував когось з робкорів або когось із сміливих робітників, і шепотів йому на вухо.

Шепіт Синиці був повен злого сарказму, він в'їдливо дратував, розпалював, і нечутний Синицин голос гримів потім з чужих уст десь на загальних зборах або відбивався в чорних рядках літер на шпальтах газет.

Непомітно для самого себе, Синиця звик тримати ніс проти вітру й ловити все, що негарно пахло. Але те, що сталося з Синицею якось в -осени, трапилося зовсім випадково.

Денна зміна розійшлася. Лив'ярний цех стояв порожній, сизо-чорний, як ніч. Синиця затримався в цеху, щоб упорядкувати свою робочу шухляду, де за багато часу накопичилося чимало хлібних крихіт,

шкарлупин і просто сміття. У цеху було так тихо, що чути було, як лускотів дощ по шклу стелі й десь сичали краплі, що капали на гарячий чавун.

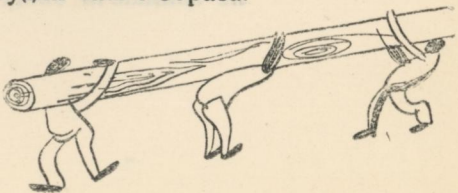
Синиця старанно вичищав свою сухляду, видаючи з усіх щілин пил. І раптом його слух вразили незвичайні тут, в цеху, звуки. Він почув схвильований, палкий жіночий шепіт, і воркітливий, низький і теж палкий чоловічий бас.

Синиця підвівся так, наче його хтось потяг угору за волосся, й побачив дві знайомі постаті. Його не вразило те, що він побачив свого бригадного майстра Суботу, бо про Суботу давно були чутки, що він мастак по жіночій частині. Синицю вразила жінка, що стояла з Суботою й тулилася до нього, не віднімаючи своїх рук з жилястих рук Суботи.

Це була звичайна цехова прибиральниця, але не зовсім звичайна жінка. Вона з'явилася в цеху недавно і, як пригадалося Синиці, за рекомендацією Суботи. Звуть її Тетяною. У чорному, закуреному цеху стало краще, коли з'явилася ця жінка. Вона була висока, гармонійно складена і мала таке обличчя й очі, що Синиці ставало завжди тепліше, коли вона дивилася на нього. Таку жінку Синиця бачив колись на якомусь малюнку, де написано було: „Мадона“. Але та жінка не така прекрасна, як ця, бо на тм'яних щоках цієї горіла ціла заграва, а в ніжно-глибоких очах спалахували такі вогні, що схоплювали за серце.

Синиці здавалося, що ця жінка існує не для „гріха“, що вона існує, як щось чисте, щоб тішити око, подібно квітам. І тепер ця жінка припадає до грудей рябого й рижого Суботи, що йому вже минуло п'ятдесят років. А як вона шепоче? Шепіт цей, ніби йдучи по дроту, лоскоче Синиці волосся й хвилює кров.

Декілька хвилин Синиця стояв у своєму напівтемному кутку, як зачарований. А коли Субота й Тетяна зникли в помешканні цехової контори, Синиця відчув, як ворухнулися йому в грудях біль і образа.

Було боляче, що майстер Субота, який ніколи не пропускав робітникам навіть найдрібнішої помилки, отаке тепер робить в цеху. Було образливо за своє недавнє почуття до цієї жінки. І теперішній вчинок накладав якусь чорну пляму на все, що було гарного в світі.

Синиця забув про свою шухляду. Він стояв, як прибитий до місця, й чекав, що воно буде далі. Далі сталося щось чудне.

Тетяна вихопилася з контори червона, розхристана, гнівна. За нею слідом поспішав стурбований Субота.

— Тетяно, Таню! — гукав він.

Жінка, наче тікаючи від ворога, швидко й близько промчала повз Синиці й попрямувала до виходу. Синиця побачив, що на гнівних очах їй були сльози.

— Еге, еге, — подумав він, — от де вона така увага до неї з боку проклятого Суботи. От за що вона одержала найкращу роботу в цеху. Але чому ж вона зараз так страждає, а тоді так шепотіла?

І Синиця не міг зрозуміти, що тоді говорила істота здорової самиці, що сп'яніла від близькості самця. А тепер заговорили інші жіночі почуття, що їх знає лише здатна на материнство жінка. І величезна лють до Суботи охопила його. Усі Суботини вчинки впливали враз на поверхню Синициної пам'яті, як брудна піна.

Субота — це майстер, яких на заводі багато. Він на заводі виріс, почавши працювати з хлопчика. Він пройшов усі етапи колишнього заводського учеництва. Стусани і лайка з боку старших та підлабузництво з боку учнів були тоді звичайним явищем. Без цього, як кажуть, не виходили в люди. На майстрів з таких учнів вибивалися люди уперті, сильні, здатні поводитись суворо з робітниками й улесливо з адміністрацією. Виробився тип заводського фельдфебеля, за допомогою якого адміністрація й вищий технічний персонал могли визискувати робітників, не знімаючи білих рукавичок.

Майстер Субота мав, крім того, чимало ще й інших властивостей. На рябому, вкритому рижою щетиною обличчі його вражали сірі, холодні очі без вій. Це дерев'яне, нерухоме обличчя й грубі, цинічно-одверті манери Суботи поводитись скоряли перед ним робітників, а колись примушували тремтіти. Чи була це вироблена практикою тактика, чи властивості характеру Суботи, а тільки робітники ніколи не знали всього Суботи. З ласкового поведіння він круто переходив на грубе й навпаки, і жоден його крок ніколи не був випадковий. У Суботи все щось значило, і робітники, що добре знали його, не помилялися, коли думали так.

І як не дивно, а цей саме Субота був для багатьох і благодійником. Шанобливий, він був для всіх підлабузників воркітливим батьком, що сам поб'є, сам і помилує і нікому другому на поталу не дасть. Це врятувало кар'єру Суботи після революції. Він, як справжній виробничий фельдфебель, трішки злиняв, перефарбувався і швидко пристосувався до нових обставин, лишаючись по суті тим саме Суботою, що й був.

Синиця, по складу свого характеру, належав до людей, що обов'язково мають комусь підлягати й від когось залежати. Зрозуміло, що деспотична, сильна натура Суботи зім'яла його, і вся виробнича його кар'єра пройшла безпосередньо через Суботу. І все ж цей гніт завжди викликав у Синиці слабкий протест, який тривожив його, як крапля, що безперестану капає на одне болюче місце. Десь там, в середині душі Синиці, щось жило, росло, завжди шаруділо, іноді вихоплювалося на поверхню і, перелякавшись само себе, знов ховалося в свою глибину, звичну нору.

Але зараз звірок цей заворушився з особливою силою, вп'явся в серце, розпалював там ще невідомий Синиці лютий вогонь й обернувся на звіра. Оглянувся Синиця і здивувався. Невже це він

проплазував життя своє перед цією людиною? Так, це він! Гидко стало Синиці від самого себе... Він же й зараз плазує перед Суботою й боїться його. От Субота стоїть біля масиву застиглого чавуну і роздивляється щось там своїми безвійними очима. І Синиці боязко вийти з свого кутка, наче воля цієї людини сковує його. Безсила лютє ще більше бунтує під серцем Синиці, і йому хочеться одним ударом перекинути Суботу на спину й переступити через нього. Однак він вийшов з свого кутка лише тоді, коли Субота пішов із цеху.

Коли Синиця крокував вулицями робітничого передмістя, в серці йому міцно жило рішення сказати про все на цехових зборах, що мали відбутися цими днями. У грудях йому ворухився приймний, ще невідомий йсму, холодок гордості. Синиця відчув себе новим, більшим, наче він сьогодні наново народився на світ, а його ганебне колишнє відірвалося і відійшло далеко в темряву.

Якби в цей час хтось сказав Синиці, що через два дні мало чого залишиться від теперішньої його рішучості, то він би не повірив. Однак чим більш наближався день загальних зборів, тим меншою ставала рішучість Синиці, і її місце заступала болюча тривога.

Тепер Синиці пригадалося, що Субота із самим директором приятелює, бо завжди разом з ним їздить на полювання. Це було дійсно так, і дивно, що Синиця тільки зараз згадав про це.

Директор Струк прийшов на завод недавно, з другого підприємства. Міцний, темпераментний, він був завзятий мисливець. Синиці, як і багатьом, було відомо, що Струк перетяг з собою на завод низку своїх приятелів-мисливців і повлаштовував їх на різні посади. Прилучивши до компанії всіх мисливців, що знайшлися, крім того, на заводі, директор часто їздить з ними на полювання до якогось хутора. Тиждень тому автомобілі загрузли в грязюці

десь у полі. І з заводу виїздили трактори рятувати їх. Синиця не раз бачив, як Субота та директор, сидючи за шклянню стіною цехової контори, годинами жваво розмовляли, примружуючи часто при цьому свої ліві ока й роблячи такі рухи, ніби вони стріляли дичину.

— Дивись, он націляються, — говорили тоді, сміючись, робітники.

Бажання діяти й відчуття свого безсилля тиснули Синицю, як два преси. Він працював пригнічений, розгублений, і його раз трохи не зачепило ковшем з печеним литтям, і той же Субота гримнув:

— Ти що там гав ловиш, Синице!

Під закуреною стелею повзали крани. Ковші несли в усіх напрямках розпечений метал. У форми наливалася сонячно-яскрава металюва рідина, відкидаючи від себе в повітря іскри, що, розсипаючись на дрібні, майже мікроскопічні огняні голки, гинули в повітрі, як у якійсь безодні. Гарячі клубки повітря ходили по цеху. Такий клубок охоплював раптом тіло і зараз же покидав його, йдучи кудись далі, а на його місце налітав другий, ще більш гарячий, клубок. На тлі сліпучо-яскравого лиття люди були чорні, а вся ця картина нагадувала пекло, де страшний вогонь розтоплює метали і тільки чорні люди лишаються цілими, ніби їх висічено з каменю.

Усе це творилося на одній половині цеху. На другій половині було спокійно. Тут, чекаючи, поки вагранки розтоплять метал, стояли плавильники. Формувальники, повзаючи по сизо-чорній землі, виробляли з неї дивовижні форми.

Закінчивши партію лиття, Синиця прийшов сюди, на тиху половину, і, обережно переступаючи через готові форми, попрямував до формувальника Петра Бугайова.

Бугайов — цікава людина. Безпосередній, гордий, сміливий, він часто виступав з викривавчими промовами на робітничих зборах і з замітками в газетах.

Багатьох за це переслідували, намагалися якось витришкати з заводу або перевести на нижчий розряд. Бугайову ж це проходило безкарно. Він начебто відвоював собі таке право, і його виступи зустрічалися, як щось таке, чого запобігти не можна. Синиця ходив з своїм шепотінням більш за все до Бугайова, і тепер, збившись на стару свою стежку шептуна, знов ішов до нього. Кремезний, наче вилитий з чавуну Бугайов зустрів Синицю холодно.

— З новчанами? — спитав він, не глядячи на Синицю й продовжуючи ладнати форму.

Круглий, неприємно опухлий Синиця роблено всміхнувся безфарбними очима й боком підсунувся до Бугайова. Через хвилину він уже говорив в'їдлигим напівшепотом:

— Субота позавчора, після денної зміни, жінку до цехової контори водив. Оту саму, красиву — Тетяну. Хіба ж так можна? Уже давно про Суботу такі чутки ходять. Це сволоч, що завжди з робітників кров пив. А тепер він з директором приятелює, разом з ним на полювання їздить і от таке виробляє. Ти завтра про це на цехових зборах скажи.

Синиця знизив голос до шепоту, нахилився до самого вуха Бугайова і з надзвичайним сарказмом почав говорити про заводське начальство, що цього не хоче бачити. Бугайов слухав, невдоволено смикаючи головою, і в вузьких, глибоких очах йому світилася зла й іронічна усмішка.

— А ти завтра попроси собі слова й скажи про це на цехових зборах, — сказав він, коли Синиця скінчив.

— Я? — спитав Синиця розгублено.

— Ти, — відповів Бугайов, обертаючи до Синиці своє переповнене іронією обличчя. — Набридли ви мені, шептуни. Теж робітник зветься, а далі моїх вух правду боїться винести. Нудно мені від таких. Просто розмахнувся б та в пику! Гидко, розумієш?

Десять років революції маємо, а ти, як жаба, голови підвести не вмієш.

Синиці стало раптом неймовірно соромно й образливо. Бугайов улучив йому в найболючіше місце. Хіба ж Синиці самому не гидко від своєї слабости! Але навіщо ж прямо в серце шпигати?

— Скажу сам!— мовив Синиця гнівно й глухо, підводячись і почуваючи, що кров прилинула йому до обличчя.

Синиця зараз же злякався сказаного ним. Коли ж він одійшов од Бугайова, то почув себе раптом, як людина, що її відірвало від берега й вона опинилася сама серед хвиль, без ґрунту під ногами й надії на будь-яку допомогу. Йому хотілося зараз же повернутися до Бугайова й вилити перед ним усю свою душу. Але дрібна, рабська натура Синиці не дозволила йому зробити такий простий крок. Він терзався, особливо коли побачив, що Бугайов весело, безтурботно й дружньо розмовляє з Тетяною. Тут Синицю вразила несподівана думка: А що, як і Бугайов належить до тієї ж компанії? Нуда! Тепер Синиці ясно все. От чому Бугайов так сьогодні його прийняв. От які вони, люди!

На збори Синиця прийшов з порожнім серцем й порожньою головою. Було якось байдуже все, і він не знав, чого бажав цієї хвилини.

Робітники сходилися поволі, ліниво. На недавно виплавленому чавунному масиві влаштовувалося трибуну. Більш за всіх метушився довгий, як хворостина, профуповноважений Котіков, що ніяк не міг так поставити стіл, щоб він не хитався, і здивовано вигукував:

— Отже чорт, не стоїть!

— А ти його не смикай, от і стоятиме,— зауважив басом кочегар Смола й хитро підморгнув комусь, що стояв поруч нього.

Нарешті люди, що залізли на трибуну, сіли. Сів чомусь і Котіков, що мав відкривати збори, і, сівши,

зараз же підвівся і об'явив збори відкритими. Робітники, що досі трималися досить тихо, почали кашляти, немов раптом усі простудилися, навіть розмова пожвавішала, що ніскільки, однак, не заважало всім піднімати руки при обранні президії.

Першою пішла доповідь про виробничу дисципліну в цеху. Доповідав начальник цеху, гарний хлопець, молодий інженер, комуніст Чіжов. Він говорив про невиходи на роботу й інші гріхи робітників весело й усміхаючись. Робітники весело слухали свого начальника, вставляли веселі, а часто й влучні репліки і загалом тихенько гули, як далекий ярмарок. Голова зборів час од часу дзвонив, але так, ніби бавився дзвоником.

Цей загальний настрій міцної робітничої сем'ї, що зібралася сама себе судити й не вбачає в цьому нічого поганого, добре вплинув на Синицю. І раптом він внутрішньо посміхнувся, здивувавшись з свого недавнього настрою, й побачив, що йому зовсім немає ніякої потреби виступати. Відчувши себе вільним од виступу, Синиця відчув, що й виступати не так уже страшно. Словом, йому стало легко, як тому мандрівникові, що з власної волі може рушити в путь і може лишитися дома. Коли голова зборів, все той же Котіков, запитав, чи нема у когось питань у біжучих справах, — Синиця з легкістю промовчав і, глянувши в бік, побачив поруч себе Бугайова. Бугайов дивився прямо в вічі Синиці й іронічно всміхався.

— Здрейфів? — сказав він Синиці. — Я це й зарані знав.

Кров прилинула в голову Синиці. Не встигнувши чогось подумати, він простяг руку в бік президії й вигукнув:

— Дайте слова!

Сходячи на трибуну, Синиця почував, що йому гуде в голові, як в електричному цеху, а всі слова й думки розбігаються, як миші.

— Ти про що говоритимеш, Синице? — запитав Котіков, дивлячись на макушку Синиці наче з дзвіниці.

— Я про майстра.

— Про якого?

— Про Суботу.

— Що про майстра? Що саме? — не вгамовувався пунктуальний Котіков.

Синиця смикнув лівим плечем, переступив з ноги на ногу і, схилившись трохи на бік, почав поквапливо:

— Я, товариші, про Суботу...

— Я тобі слова не давав, — заявив Котіков, — про що саме ти хочеш говорити?

Синиця подивився на Котікова, і йому здалося, що й Котіков належить до тієї ж компанії. Лють охопила Синицю. Він почервонів, і всі слова й думки враз повернулися до нього.

— Не мішай! — сказав він твердо.

— Хай говорить, — підтримав з натовпу бас.

— Про що!... — сердито говорив Синиця. — Повилазило вам! Не бачите, що Субота виробляє? Жінок до цеху без біржі праці вміщує, а потім, коли робітники розходяться, до контори їх водить.

— Конкретно, конкретно! — гримнув Субота, що виріс біля трибуни.

— Конкретно? — повторив Синиця, бачачи Суботу, як крізь туман. — Хто в четвер з Тетяною в конторі був? Хто за нею слідом вихопився, коли вона вискочила звідти червона і в сльозах? Годі тобі з людей кров пити, чорт рябий. Годі!..

Синиця палав, розмахував руками і майже не розумів того, що говорив, слова сами лилися з його уст. Натовп захвилювався й погрозливо загав.

— Брехня, — сказав Субота спокійно й міцно. — Дайте слова.

Натовп завмер. Субота поліз на трибуну, а Синиця стояв з роззявленим ротом, немов паралізований. Хтось кинувся шукати Тетяни, але її не було.

— За такі речі, братіку, відповідати треба, — рі-
зав з трибуни Субота, не звертаючи ніякої уваги
на Котікова, який знов обурився, що говорили без
його дозволу. — Ви послухайте, в чому він мене об-
винував перед усіма загальними зборами. Вихо-
дить, що я користуюсь з свого службового стану,
жінок примушую жити зі мною. На це треба докази.
Це не жарт! Я заявляю, що це брехня.

Субота говорив так щиро, так глибоко, що на мент
сам Синиця зневірився в істині. Може ж бути, що дійсно
не було нічого і він просто не так зрозумів. Серце
Синиці неймовірно защеміло. Він почув себе розби-
тим, розчавленим. Хіба ж йому під силу боротись
з Суботою. Ах, дурень, дурень! І навіщо було зв'я-
зуватись. Хто тепер підтримає його? Виживуть його
тепер тихенько з заводу. А що ж буде потім йому
від дружини?.. При згадці про дружину Синиця
похолонув. Натовп помічав усе, й розгубленість Си-
ниці пішла не на його користь: він уже чув і вга-
дував, що співчуття натовпу переходить на бік Су-
боти. Від цього Синиця розгубився зовсім.

— Брудна справа, — сказав раптом директор
Струк, підводячись і перебиваючи Суботу. — Я боюся
щось вирішувати зарані, але тут, мені здається, або
непорозуміння, або наклеп. Нема чого зитримувати
такою дрібницею збори. Передати цю справу до
завкому і нехай розбирається.

Синиці здавалося, що він кудись провалюється,
звідки вже вилізти не можна. Якись голки пронизу-
вали його з голови до п'яток і було моторошно до
тошноти.

— Стій! Стій! — вигукнув десь близько голос
Бугайова.

Натовп, що вже було кинувся врозтіч, раптом зупи-
нися. Усі, скільки не було очей, дивилися на Буга-
йова, що, вскочивши на трибуну, щось говорив, мота-
ючи папірцем перед носами президії. Субота чомусь
зблід, Синиця не розумів нічого й кліпав очима.

— А, це діло друге! — сказав Котіков, неймовірно широко махнувши в повітрі довгою рукою. — Ось заява Тетяни Карташової про те, що Синиця дійсно таки сказав правду.

— Читай! — вигукнув мало не весь натовп.

Написану рукою Бугайова і підписану Тетяною заяву прослухали при такій тиші, що було чути дихання багатьох грудей.

Синиця майже не дихав. Кожне слово звичайної цієї заяви знімало з серця йому страшну вагу, в грудях ставало просторо, легко й хотілося кричати на весь цех. Синиця вже простяг було руку, він дійсно хотів закричати, але в цей час вибухнув натовп.

— Геть його з заводу!

— До суду його!

— По шиї таку сволоч!

Голова дзвонив. Блідий Субота нахабно дивився на натовп безвійними своїми очима і всміхався нерухомим своїм обличчям, виблискуючи дрібними хижими зубами.

Дарма директор Струк вдруге намагався передати справу до завкому. Дарма Субота пробував виступати. Збори вчули правду. Натовп хвилювався тепер туго й грізно, як одна злита чавунна маса, яка гуде під ударами незримого била, що б'є на сполох.

— Розстріляти! — пролунав чийсь верескливий голос серед інших загрозливих голосів.

— Так, так! — говорив Котіков, невідомо для чого калатаючи в дзвоник.

Синиця почував, що луснула якась важка шкарлупина, яка довго стискувала його. Немов свіжим повітрям налило його всього, розперло груди й породило нестримане бажання враз висловити всі свої почуття. Але він мовчав, дивлячись прямо в вічі люто-безсилому Суботі й радіючи, як той хлопчик, що дивиться в зоологічному садку на розлютованого відокремленого від нього міцними ґратами вовка.

Постановили викинути Суботу з заводу й справу його передати до судових інстанцій.

— Завтра ж передати! — наказували робітники.

— З ранку! — додав кочегар Смола.

Субота мацав Синицю очима, кидав ними у натовп, і владна зовнішність його немов говорила: добре, добре. А що, як не вигорить ваше діло?

— Амба тобі! — спокійно сказав Бугайов Суботі. — Забирай манатки.

— Шпики! — викинув крізь зуби Субота. — Рай насаджуйте.

Бугайов усміхнувся:

— Рай не раї, а нужники чистимо. Гайда, Синиця. Закривай збори, Котіков. Жени їх обідати, бо вони так розкачалися, що й до вечора ладні гудіти. Розходьтесь, галмани! — гукнув він на натовп і облив його тугою, приємною своєю усмішкою.

Цех спорожнявся. Пунктуальний Котіков прибирав стіл і лаявся, що жоден собака не схотів допомогти йому. Біля великого чавунного масиву стояв Субота. Він довго дивився на масив, наче прощаючись, і вийшов з цеху останнім.

Над містом мчали швидкі, безперервні хмари, і вітер з півночі готувався, очевидно, принести снігу. Синиця ледве встигав за Бугайовим, смикав од холоду плечима й почував у грудях приємно-тремтливе тепло, що розливалося по жилах, як вино, й несло Синицю, немов на крилах.

— Ну що, Синиця? — спитав Бугайов.

— Добре. Дуже добре. А без тебе я пропав би.

— Нуда! — ствердив Бугайов. — Це діло таке: або ти, або тебе. Середнього нема. Я й сам міг би зробити це, та набридли ви мені, шептуни. Людей з вас нема, а так щось. Забалося мені іспит тобі зробити. Ну й що ж... Не високо ти, можна сказати, підвівся, а все ж нічого. Крок зробив. Мабуть, добре на своїх ногах стояти?

— Е, ще б то.

Проходили через залізничий міст.

Унизу холодно блищали мокрі рейки, тікав потяг у каламутну далечінь, на колії по-дурному якось стояла людина в червоному кашкеті, наче забута річ.

— Подався! — мовив Бугайов, проводячи потяг очима. — Люблю їхати в потязі полем, коли в полі або хуртовина, як чорт крутиться, або дощ такий, що аж пара здіймається.

Далі йшли мовчки.

Бугайов загалом не любив багато говорити, а Синиця мовчав з великої пошани до нього й милувався з того давно незнаного світла, що народилося йому в душі.

Мовчки й розійшлися.

Бугайов махнув Синиці, на прощання, рукою, а Синиця винувато кашлянув.

Зробивши крок, він зупинився і довго дивився на бадьору постать Бугайова, що швидко зникала в вузькому провулкові.

— Іспит! — буркнув він. — Хороше це слово — іспит!

Циган. Ой, півнику, ДРАМАТИЧНИЙ ЕТЮД
півнику! Дожарту-

єшся ти мені... на свою голову. Чуєш?

Півник. А ви, дядю, не гарячіться. Хіба я вам заважаю? Продаєте кобилу — ну й продавайте!.. Ку-ку-рі-ку!

Циган. Так ти може скажеш, що кобила погана?

Півник. Нічого, дядю, я не говорю. Чого ви прилипи до мене? Продаєте кобилу — ну й продавайте!.. Ку-ку-рі-ку!

Циган (сплюнувши на бік). Тьху! Ти йому по щирості, а він тобі своєї. Не півник ти, можна сказати, а... курка!

Помахуючи знервовано батіжком, циган іде до балаганчика і з незадоволенням вислухує там міщанський реферат на тему: „Життя, як веселий ярмарковий балаганчик“. Золотий півник у синій свитці наопашки плигає за своїм патроном на одній ніжці і, раз - у - раз забігаючи вперед, зазирає циганові в очі. Ярмарок шумить, кричать перекупки, завивають карусельні органи, іржать коні, мукають корови й т. д. (див. „Сорочинський Ярмарок“). В небі стоїть гаряче сонце і енергійно шпурляє свої проміння в строкатий ярмарковий натовп.

Циган. От я й кажу: продаю я кобилу ніби - то й дешево, а подивися на людей — ніхто не хоче купувати.

Півник. А ви, дядю, продавайте ще дешевше: може хто й купе?

Циган (обурено). Ой, півнику, півнику! Дожартуєшся ти на свою голову!

Півник. Чого ви, дядю, гніваєтесь? Продаєте кобилу — ну й продавайте!.. Ку - ку - рі - ку!

Розлютований циган кидається з батіжком на свого ад'ютанта — золотого півника в синій свитці наопашки. Здіймається така курява, що Ярмарком за цією курявою нічого не бачить, навіть не бачить сірого чортика Зануду, який весь час сидить біля якоїсь крамниці й весь час безнадійно похитує своєю зажуреною головою. Таким чином, сірий чортик, на жаль, і не ввязується в розмову і (чи то символічна, чи то просто фантастична) сценка біля балаганчика тимчасово не розшифровується. Її ми, мабуть, розшифруємо в книзі 132 - й.

Одним словом, хвилюватися нічого, тим паче, що „Книгоспілка“ вже випустила роман Ю. Яновського — „Майстер Корабля“ і обіцяє на - днях випустити роман (друкується!) Юл'яна Шпола — „Золоті лисинята“. Про роман Ю. Шпола ми поговоримо тоді, коли він вийде з друку, але про роман Юрія Яновського ми теж, мабуть, нічого не скажемо, бо компліменти

наша редакція не звикла говорити, а лаяти цю річ теж не личить. Справа в тому, що „Майстер Корабля“, як передають нам з дуже певних джерел, з такою швидкістю розходить, як не розходились навіть романи П'єра Бенуа. Значить, приходить тільки, взявши на себе роль енергійного захисника Ваших інтересів, шановний читачу, — приходить тільки звернутись до Вас з таким запитанням:

— Скажіть, будь ласка: що так захоплює наших громадян в романі Ю. Яновського, в романі цього віднині популярного автора? Ну, скажіть нам одверто і, головне, не криючись? Ми рішуче відмовляємось блукати в тумані здогадів!

...Ну, а про Михайла Майського, М. Драй-Хмару та Павла Іванова — про них ми поговоримо в „інтермедії патосу“, що йде безпосередньо за твором Майка Йогансена.

І Коли подорожній сідає в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію, то коли він, цей подорожній, не вміє бачити, він нічого не побачить путнього.

Він залюбки погоджується, що дорога була

довга і що дорога була курна — не жаль йому доріженьки, що куриться курно — сказав би він, коли б він умів оцінити курну дорогу.

Так само він готовий визнати, що була дуже труська дамба, і що був міст через якусь нетечу, що її переїжджаючи єсть порядок запитувати: невже ж це Дінець? Ніхто з них не знає, що ця фраза ріднить їх з тією легендарною бабою, яка, погостювавши

ПОДОРОЖ УЧЕНОГО ДОКТОРА ЛЕОНАРДО І ЙОГО МАЙБУТНЬОЇ КОХАНКИ ПРЕКРАСНОЇ АЛЬЦЕСТИ У СЛОБОЖАНСЬКУ ШВАЙЦАРІЮ

КНИГА ПЕРША

МАЙК ЙОГАНСЕН

в Харкові в кума, розповідала потім у доповіді про подорож — а доповідь ця відбувалася перед хатою на колоді, де вже багато було налузано насіння — сказала в своїй доповіді:

„А в Харкові Дінець поганий!“

І хоч оця баба і передбачала пишний проект провести в Харків Дінець — проект почасти зреалізований фотографом Довбнею, бо фотограф Довбня, зробивши знімок Лопани, пофарбував її в усіякі кольори, зробив утрое ширшою, намалював на ній пароплава, а над нею аероплана і навіть, здається, чи не пустив десь у береговій піні пухкеньку німфу в купальному костюмі — хоча баба це все передбачала, казавши, що в Харкові Дінець поганий, але подорожній ніяк би не згодився з тією бабою поріднитися.

Тимчасом баба могла б дечого навчити подорожнього — назв'їм його Леонардо — і умовмось, що він з фаху свого доктор і бачив усіякі краї. Бачив справжню Швайцарію і сходив на Монблан, але не наважився зійти на Маттергорн, бачив справжню Баварію і, нехай буде, бачив червону Баварію підчас повстань у Німеччині і бачив також Нову Баварію.

Отже, Леонардо, подорожній і лікар, обіймаючи за талію, скажемо просто й без претенсій, Альцесту, не спостеріг нічого окрім куряви, дамби і нетечі, яку він ще й до того взяв за Дінець.

Але для легендарної баби (створеної нашою фантазією) було по дорозі багато цікавого. Був терофазеритовий завод і багато хат під терофазеритовими дахами, були ворота, що над ними стремів хрест — якимсь старовинним звичаєм, а самі ворота мало не всі були вимазані дьогтем — теж якийсь старовинний звичай.

Але надаремно фантастична баба копилала б губу, уявляючи собі дівку, в якій знайшлася самосійна дитина, чи, конкретніше кажучи, безкоровайний син. Буває, що старовинний звичай набуває нового змісту — так, доктор Леонардо обіймав рукою за талію

Альцесту, хоча вони сиділи не в кареті, а на лінійці. Так і хлопці парубочого віку мастять тепер ворота не тій дівці, що грішила, а тій дівці, що не схотіла.

Щулячи своє старе око (вигадане, як сказано нами), баба спостерегла б хатку з двома віконцями і забитими тепер дверима, що якимось химерно виходили просто над призьбу. Це була колись монополька, сказала б баба.

А величезні три літери на терофазеритовім дахові тієї хати, літери М. С. П., що доктор Леонардо вважав за марку терофазеритової фірми, виявилось б були просто візитова картка і значили вони — Микола Семенович Половинка, а не Московська Сільська Промисловість, яка, відома річ, терофазериту не виробляє, а виробляє інші речі селянського вжитку, як от праліне, зефір, мікадо, крем-мokka і інше.

Так само доктор Леонардо не звернув достатньої уваги на каланчу, з верху якої невсипущий пожежний оглядає Слобожанську Швайцарію саме в ті дні і години, коли він не спить під грушею. Проминув він і невеличку камінну будову, що містить у собі електростанцію, а ще раніше, в Замості, не побачив повороту на Ззідьки.

Втім село Ззідьки, таке ж обшарпане і вбоге, як і саме Замостя, нічим особливим не цікаве. Тільки що і поворот на Ззідьки, і все Замостя, і мало не весь Зміїв — це самі городи. Всі садовлять баклажани, а кінець літа їх запаковується в коробки з лубу і везеться в Москву Зміїв — це місто баклажанів.

Щоб бути справедливим, треба сказати, що доктор Леонардо, піддержуючи на дамбі однією рукою Альцесту, а другою рукою портманто, указав їй на одинокий димар ліворуч десь за Мжею. Але й тут доктор Леонардо, занадто стурбований цілістю двох об'єктів, піддержуваних його правицею і лівицею, не встиг визначити точно, що то був за димар.

„Тут, мабуть, цегельня, о Альцесто“, сказав він, „де виробляють цеглу, з якої околиці селяни не будують своїх домів. Та й що інше може бути в такій містині! Може, якийсь химерний фантаст сказав би, що це паперовий млин!“

„Ні, це не те“, обізвалася б вигадана моєю фантазією баба, коли б вона випадково опинилася б коло підводи. „Це не млин. Це в нас, бачите, бамажна хвабрика!“

Але в цей момент підвода перегнала б бабу, зап'явши її завісою куряви, і Альцеста так і не почувла б слів цього нереального персонажу.

II Отож доктор Леонардо і донна Альцеста ще не сіли в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію, а, навпаки, допіру в'їхали в місто Зміїв, і перед їхніми очима промайнули інваліди, що торгують хлібом. У Змійові хлібом торгують перекупки та інваліди і до цього затишного мі ця не доходить і поговорі про те, що в Слобожанській Столиці хлібом торгують виключно греки по формулі: що рік, то грек, що грек, то хліб. Так само не чували в Змійові й про війну, що її воюють харківські греки з Церобкоопом. Кожного місяця благородні елліни відступають церобкоопові рік за рогом, подаючися на околиці скигського міста.

На базарі Леонардо і Альцеста спостерегли низку яток просто під небом, що нагадала їм життя рідної Італії, наполітанські житла і сонячне калабрійське вино.

Бо на ятках стояли безкраїми рядами пляшки, пляшки повні й пляшки порожні, а коло них мостився народ, закушуючи хлібом.

„Це не вино“, сказав доктор Леонардо; „це навіть не „хлібне вино“, як на Україні називають картопляний спирт, розведений на шістдесят процентів водою. Це той питомий напій, що його дійсно роблять з хліба на Україні, а в Росії роблять з клюкви, бо там клюква заміняє людям хліб.“

Це „куасс“ (kwass)!

„Я хочу попробувати цей „куасс“, сказала Альцеста. „Люба моя“ почав був Леонардо, але доктор Леонардо, хоч і подорожувавши довгі роки з Альцестою, ще не мав щастя любити її остаточно і повно, а тому він допоміг Альцесті зійти з приступців лінійки і підвів її до ятки.

Елегантною ручкою, затуляючи в лайкову рукавичку, Альцеста взяла шклянку, але негайно поставила її назад.

„Ти могла б сміливо пити, о Альцесто“, сказав Леонардо. „Сифіліс найбільше поширений у селах над річкою Уди, селах великоруських, де немає ні одного, хто не був би хворий. Ці старовинні оселі, старіші від усіх українських осадів, були основою для військових селищ державного експериментатора Аракчеева. Він не мав повного успіху в своїх експериментах і виплекав у селищах тільки один бік військової доблесті, а саме венеричні хвороби.

Але Зміїв — це відносно недавня колонія західних українців, і тут сифілісу немає. Отже, ти могла б сміливо пити з цієї шклянки, о Альцесто!“

„Бач яка, щоб її пранці взяли!“ сказала перекупка услід Альцесті, що, мов злякана пташина, пурхнула назад до підводи.

„Чи вас везти до Провалля?“ запитав візник, мужчина на вигляд Ахіллес, а на прізвисько Черепаха.

„Дорогий Черепахо“, одповів доктор, одсуваючи портманто. „Я хотів би, щоб ви повезли нас на Бахтин. І це не тому, що Провалля, від якого Зміїв дістав своє легендарне прозвисько, було б нецікаве для нас, бо великий і грізний мусив бути той Зміїв, що провалив землю і перший з сухих житніх полів глянув на вохку розкіш плавень, плес, заток і колін синього Дінця, а тому, що ми мусимо їхати човном від Бахтина, більше того, ми мусили їхати човном уже в початкові першого розділу цієї книги і в початку другого розділу цієї ж таки книги. Закони

фабули, милий Черепахо, непорушні й непохитні, як фізичні закони, що ви знаєте добре й сами. Згадайте, як ви, розповідаючи про спійману вами на доріжку щуку, казали своїм приятелям і іншому козацтву, що щука була не більша й не менша, як вісім фунтів завважки, а вже потім додавали, що щука тая перебила хвостом поводок і зірвалася, навіть не дійшовши до корми вашого дощаного човна. Отже, я мушу просити вас, друже Черепахо, скоряючися фабульним законам, везти нас на Бахтин“.

III „Володько“, сказав селянин Черепаха, звертаючися до свого коня, масти гнідої, „Володько, хіба вони помівають! Він заплатив мені рубля, щоб я їх віз у Бахтин, і я везу...“

„Володько!“ сказав ще раз селянин Черепаха, поточився і впав коло возу на шлях. Альцеста зойкнула і затулила обличчя лайковими рукавичками. Але Черепаха уже звівся на ноги, вибрався на лінійку і хльоснув по коневі.

„Він, мабуть, пив багато куасс“, сказала Альцеста.

Та Черепаха не погодився б із тим, коли б він чув ці слова. Він випив просто свою ранішню порцію, потішаючи себе, як і кожного дня, тим, що його скривдила баба-перекупка. Він згадував цей факт кожного разу вранці, коли особливо гостро відчувалася потреба випити, згадував мовчки й про себе.

А випивши, він починав про цей факт розповідати і завжди в тій короткій формі, в якій він звернувся до свого коня Володьки.

Увечері він вертався назад до Змійова, і вкрай роз'явлений уже своїми власними промовами, випивав знову.

Другого ранку йому сильно кортіло випити, і він знову згадував про факт.

Так минало життя селянина-куркуленка Черепахи і його коня Володьки.

IV Коли подорожній сідав у човна на Бахтині, то перед його очима розгорнулася така картина. Ліворуч поблизу берега селянин Черепаха ховав

у кишеню паперового карбованця і, очевидно, лагодився їхати випивати. тільки -но востаннє повторивши свою коротку промову. Праворуч у човні вже сиділа Альцеста, поклавши ніжки на купу йору, кинутого в човен, щоб не було мокро. Просто за спиною подорожнього, доктора Леонардо, скажімо, розлігся перший краєвид.

„Те, що ти бачиш перед собою, о Альцесто“, сказав подорожній, „виключаючи звідси фігуру добре збудованого і добре одягненого чоловіка, доктора Леонардо, що, втім, зараз розбереться і зостанеться в самих трусах, те, що ти бачиш перед собою, виключивши цю фігуру, це ще не є Слобожанська Швайцарія. Це, я сказав би радше, Слобожанські Прерії, по яких, як ти можеш бачити в бінокля, паються не бізони, а довгороді корови й бики сірої масти, сумирні й флегматичні онуки степового тура, що так безрезультатно носив на своїх рогах князя Мономаха. Вони скорилися людям, і їх привчили, принаймні, в коров'ячій їхній частині, давати людям молоко, лише зрідка перекидаючи дійницю.

„Навпаки, того птаха, що, як ти бачиш, ніби спинився над бором у долині, люди ще не привчили класти яйця і жити на дворі. Це степовий орел...“

„Це орел!“ скрикнула Альцеста, хапаючи бінокля. „Я думала, це ворона. Невже ж тут ще є орли!“

„Це степовий орел“, сказав доктор Леонардо. „В бінокль тобі видно його тупі, незагострені крила. Один такий орел сидів тут, у зміївськїм лісництві, років двоє тому, поки його не перевезли в Слобожанську Столицю. Я дізнався про це з еспанських газет.

Тепер подивися на цей широкий поділ, на ці сотні озір, колін і заток. Ліворуч ти бачиш піскову дюну і на ній бір. Праворуч од нас — Бахтин, а далі почнуть гори. Колись увесь цей поділ був одна широчезна синя ріка, і це було не за царя Томка, коли була земля тонка, а значно пізніше, приміром, за князя Мономаха.

Навіть доплив допливу допливу цієї ріки, славно-звісна річка Лопань, колись була чималою рікою. Журавлівський крамар Нечипір Убийбатько міг би розповісти тобі про те, як у Лопані за його пам'яті ловили аршинних коропів і, навіть точно показати довжину такого коропа на своїм прилавкові. І в не таку сиву давнину, значно ближче до наших часів, коло молдавського млина утопився не зовсім тверезий візник.

Взагалі глибінь вод у всім Союзі колись була кули більша й страшніша. Є таке місто Ряжськ десь у Тамбовській губернії і перед вокзалом там є й досі чимала калюжа. Але, коли мій батько був ще студентом і віддавався всією душею своєю вивченню римського права, в тій самій калюжі перед вокзалом, випадково туди забрівши, утопився дорослий, нормального розміру кінь“.

У „Епіорніс, у яйцях якого і досі чорні тубільці носять воду, як у цебрах, зник, і ми вже ніколи - ніколи його не побачимо. Але ріка весною показує, яка вона була колись, коли вона затопляє весь поділ і лівим берегом для неї бір, а правим — ліс. Вона збиває телеграфні стовпи й примушує задончан ходити до лиманської церкви замість до зміївської. Вона збиває телеграфні стовпи й, покірні стихії, задончани тепер замість стовпів становлять соснові дрюки, зваживши, що все одно й стовпи знесло б водою. А раз знесе, то навіть їх і ставити, вирішили задончани і пустили стовпи на сволоки...“

„Леонардо, любий“, сказала Альцеста. „В дитинстві я була така ж розумна, як вони. Я не хотіла мити рук, бо вони ж усе одно забрудняться. Тепер я мию, правда, але ж я завжди, завжди ношу тепер рукавички“.

Вона схопилася і простягла до Леонардо пару незвичайних рученят. Човен злегка схитнувся, і Альцеста оперлася правилкою на борт. Човен нахилився трохи направо, і Альцеста, в чарівнім зусиллі вирівняти

його, налягла на лівий борт. Човен перекинувся і накрит собою подорожнього, доктора Леонардо, і елегантну Альцесту, яку він ще не мав щастя любити остаточно і повно, хоч і подорожував з нею вкупі протягом довгих років.

Степовий Дінець неглибокий, і доктор Леонардо не злякався ні на мить. Домінантне почуття в його душі була радість. Він дочекався того моменту, коли можна врятувати Альцесту, винести її на руках на берег, зняти з неї щасливими руками її мокру одіж, піти з нею берегом, несучи в руках її ніжну білизну, і скромно дивитись на маленькі пальці ніг, що переступають у сонячній траві.

Вони йшли радісно і просто. Сонце стало в зеніті. Струмінь Дінця, підкрадаючись до берега, віяв злегка холодом, і Леонардо почав складати вірші. Він почував, що несе у руках своїх свою найщасливішу ніч, і довгі роки подорожи склалися в два мовчазні рядки:

Як ми з нею луками ішли,
Розцвітали луки на путі...

Він глянув назад на човен, на те місце коло осоки, де він виносив її на берег:

Під ногами не було землі
Ні плисти, ні стати, ні йти.

Альцеста теж оглянулася за ним. І от ступінь за ступнем склалися стопа за стопою.

В берегах давно дрімав Дінець,
Мов косар на спину спати ліг.
Вона глянула — й родився вітерець,
Вона стала — й вітерець затих.
Як заснув у небі білий шум
І забув плисти за океан,
Як перо, що ним тепер пишу,
В сонний затопилося стоян.

Сонце. Леонардо вже бачив, як воно заходить
для нього, щоб дати простір його радості!

Як спалив зелену дісосіч
І погас гігантвий Ромен,
Як минали ніч і день, і ніч,
Як минали день і ніч, і день.

Я не можу засудити доктора Леонардо за те, що він склав такий ніжний вірш для неглибокої і неосвіченої жінчини, яка ще й до того носила лайкові рукавички, а зараз ішла поруч з ним гола і неспілива в луках над сонним Дінцем.

Любов не хоче знати нічого про розумову нерівність і недостатню освіту. Може бути, що доктор Леонардо збирався перевиховати і навчити цю ніжну й капризну жінчину, що гола тепер здавалася йому сімнадцятилітнім дівчам. Але можливо, що він і не збирався її перевиховувати і вчити.

Аджеж доктор Леонардо був зовсім не комуніст і навіть не громадянин Радянської Республіки. Як показує вже само його прізвище, він був італієць. У книгах невеличкої церковці недалеко Болоньї й досі можна знайти запис про те, як тридцять сім років тому у Александро Пацці, повіреного цієї самої церкви св. Франчеська, народився син Леонардо Пацці.

Це й був наш подорожній, доктор Леонардо.
VI Покиньмо на деякий час наших героїв, що скоро вже обсохнуть і одягнуться, не заглядатимемо поки - що в їхні душі, в яких уже доспіло щастя, не згадуватимем і того, що по самому тілу Леонардо, як вітер по струменю, пробігало тремтіння найтоншої, найніжнішої радості. Повернімось до вигаданої нами, абсолютно нереальної баби і до другого, на совість сказати, теж вигаданого, абстрактного персонажа — селянина Черепахи.

Уявім собі, що ці два алгебраїчні знаки зустрілися немов плюс і мінус у тім конкретнім геометричнім

місці, де вулички з Бахтину увіходять у базарний майдан. Баба, коли б вона була живою, реальною бабою, саме встигла б дійти до майдану і зустріти Черепаху, що, роз'ятрений незчисленими промовами до пасажирів і перспективою випити, промовляв уже сам до себе, хоч і дуже голосно.

„Балакаєш, дурню“, суворо сказала б баба, „пожди, набалакаєш собі хліба. Овес будеш у мене брати, чи вже проп'єш і цього карбованця?“

„По чім овес, бабо?“ спитав би селянин Черепаху, обережно уникаючи розмов на моральні теми.

„По три з половиною“, одповіла б баба незаперечним голосом.

„Мабуть, так, що завтра заїду, а мо, й післязавтра“, сказав би селянин Черепаху, одтягаючи скільки мога день тверезости.

„Післязавтра буде по чотири“, сказала б баба, вирушаючи знову в путь.

Селянин Черепаху дуже хотів би сказати чортів бабі, що за тижнів двоє овес буде в Зміїнові по сім гривень, бо буде новий, але утримався. Могло б статися, що після такої репліки баби овес подорожчав би ще на півкарбованця, а більше ніде вівса не добудешся. Ця баба, що - осени закуповувала тисяч зо дві пудів вівса по п'ятдесят копійок, а по весні і влітку продавала його по два, по три і по чотири карбованці за пуд.

Селянин Черепаху, бувши далеко розумніший за панів, бо пани, як він з'ясував собі вже давно, нічого не розуміють у селянських справах, цілком, одначе, визнавав розумову перевагу цієї баби. Сама механіка її вівсяних операцій видавалася йому хитрою і мудрою аж до геніальности.

Черепаху сплюнув услід лихій бабі, викопав у кешені карбованця, зліз з підводи і, тримаючи карбованця в простягнутій руці, увійшов у кооператив.

Тимчасом на дорозі, де оце тільки ішла баба, вже нікого не було. Тільки дурман край дороги стиха

хитав колючою закуреною головою та десь далеко в дворі кудкудакала курка. Баби не було. Вона не повернула в вуличку і не зайшла в двір, і не злетіла на небо, і не провалилася крізь землю. Її просто не було — аджеж ми попереджали читача, що це персонаж вигаданий, суто абстрактна величина, алгебраїчний знак, а не жива людина. Баби не було, як не було й розмови про овес. Тільки дурман край дороги стиха кивав закуреною колючою головою.

VII Захопившись апокрифічною бабою, ми покинули доктора Леонардо і його майбутню коханку Альцесту голих, ідучи попід берегом степового Дінця. Аморальний читач міг уже бо-зна-що подумати про них, зважаючи на небезпеку такої подорожі для двох ставних, живих людей з гарячою італійською кров'ю в жилах.

Але аморальний читач забуває, що доктор уже стримував свою пристрасть протягом довгих років подорожі і тим легше міг стримати її зараз протягом кількох годин чекання.

Леонардо спинився міркуючи. Вони могли б зараз вибратися на першу кручу, на якій уже було візано стільки ініціалів, дат, імен і любовних пам'яток. З цієї кручі вони могли оглянути весь поділ степового Дінця, Задонецький бір, у синій імлі великий лиман за бором, залізничний міст коло Якубіна і десь далеко, під самим крайнебом, потяг. Вітер міг би донести до них у південній тиші немов потойбічний гуркіт вагонів і дихавицю паротяга. Праворуч за кручею вони могли б побачити вже й гори — ввійстя в Слобожанську Швайцарію.

Вони могли б і просто іти далі берегом Дінця аж до самої Гайдари. Вони могли, нарешті, знову сісти в човна і за водою дістатися до перших гір.

„Люба Альцесто“, сказав доктор. „Я пропонував би знову сісти в човна. Правда, нам доведеться вертатися назад, але в нас багато часу, а фабульні закони невблаганні“.

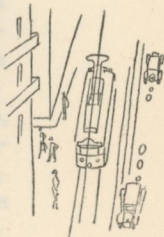
Альцеста нічого не казала, а стояла й дивилася в траву. Леонардо тихенько взяв її за руку і повів до човна.

Вони не балакали більше, Леонардо вигрібав, одкидаючися назад, а Альцеста, підстеливши під себе одержу, лежала на бушприті й дивилася в воду. Хи- мерне зілля коливалось й вигиналося під струмом, витягалось вгаї, а між ними розривалися провалля і коридори, з яких злякано тікали перисті окуні й червонопері язї. Дно коридорів світило золотим пі- ском, поволі ставало зеленіше, синіше і зовсім зни- кало в каламутній імлі, над нею ж метушилися риби. Дно човна шаруділо по лататтю і, затопляючи білі й жовті лілії, видушувало з них ефемерний грушево- медовий аромат. Зеленозолотий жучок вибрався з лілії на борт, повз поволі і, м'яко лоскочучи, зііз на руку Альцесті.

А над Леонардо носились чайки. Немов дні його довгої подорожи, вони проносилися перед очима, гострокрилі й світлі, і, здавалося, ні одна не верталася знову, а десь з білої хмари висипалися нові й нові легіони теплих сніжин і падали перед очима на ріку.

Дінцеві ж не було краю. Неширокий і бистрий, він ховався за очеретом, повертав на схід на південь і знову на схід, ніс човна далеко - далеко в бік і рап- том через довгі години знову пустотливо показував своє, уже раз перейдене водяне тіло десь за півсотні кроків праворуч.

Леонардо покинув весла й випростався в човні. Вони в'їздили в Слобожанську Швайцарію. За ними відпливала сіть озір і колін, Кривець розвивався в Дінчик і йшов у велике плесо під Задонецьким ху- тором, ліворуч попереду лежало, як колосальне дзеркало, Біле Озеро. А просто попереду вогким подихом віяла озія темних лісових гір, ховаючи під кучмою ще незнаний підгірний Дінець. Леонардо стояв як скам'янілий, Альцеста підвела голову і мовчки дивилася на ліси. На мить стало зовсім

тихо, крекіт жаб ушух, гори несподівано затулили півнеба і застигли в чеканні.

„Альцесто, люба!“ тихо мовив Леонардо — і не зміг казати далі. „Альцесто“, сказав він з зусиллям. Вона повернула до нього голову і мовчки дивилася на нього глибокими вогкими очима.

„Альцесто!“ повторив Леонардо „Там... деь там... серед одежі лежать мої цигарки. Дай сюди, будь ласка. Страшенно хочеться курити“.

VIII „Коли б я був не скромний медик, а прозаїчний лірик, яких, до речі, о Альцесто, дуже багато на Україні, і пишуть вони або вірші, що нічим не різняться від прози, або прозу, що нагадує дуже погані вірші, коли б я, о Альцесто, був прозаїчний лірик, я так спробував би передати тобі своє вражіння від Слобожанської Швейцарії.

„Подивись, наш човен впливає за тринадцятий поворот і враз змінюється весь ландшафт, неначе на сцені включили лісові лампи замість степових.

„Вода стає темна, тиха й глибока. Вода стає вчтверо ширша, але три чверті її затуляє тінь лісових гір. Якби ти заплющила очі на тринадцятому повороті, тобі здалося б, що тебе перенесли з човном в инший клімат, на тринадцять градусів на північ. Тут прохолодно і вогко. Явори й дуби зійшли до темної ріки й закрили її риззям своїх рукавів. Човен минає останню затоку, і з лівого берега підійшли ясокори. Важка хмара причалила над велику ріку і спустила на ліс якорі.

„Ця гора затулила від нас пів світу, а це ж тільки перша, найменша гора. Друга вища, ще вища третя, четверта — виростатимуть гори на поворотах.

„Ти бачиш: у лісі спокійно й тихо. Вовки сплять у своїх лігвах далеко від ріки і вночі прийдуть пити воду. Людей нема, але дикі кози теж зайшли в саму глибоку лісу.

„І от ти чуєш у цій тиші водяний звук, як нота, як трель дерев'яного інструменту в оркестрі. Він

то змовкає, то знову дзюрчить далеко, ніби якийсь птах перестрибує з гори на гору, нанизуючи за собою пасмо водявих, ледве сиплуватих, неокреслених туманних звуків.

„Цей птах з дерев'яним горлом — це перша флейта Слобожанської Швайцарії. Це співають дерев'яні дзвоники на шиї в корів, щоб можна було легко знайти заблукану тварину.

„Тепер подивися над ліс — бачиш над кронами його, що вже на самім шпилі гори, стоять прозорі прямовисні димові стовпи, ніби з десятків Авелів водночас запалили свої вогні в райському лісі. Вони злегка коливаються, коли набіжить вітерець, і потім знову випростуються вгору. Вони трохи сітчасті, ніби хтось простяг сушити вершії прип'явши їх до хмар і до лісу.

„Це, о Альцесто, комарі, і вони не над лісом, а над нами. В повітрі немає в нас точок орієнтації, і те, що летить над нашим носом, часто, здається нам, летить над далеким лісом.

„В історії полювання є не один випадок, коли мисливець хапався рушниць й стріляв у муху, гадаючи, що то качка летить над кущами.

„Ти давно чуєш, як межі водяві дерев'яні трелі втручається вищий, чистіший, довший тон.

„Це друга флейта, флейта-піколо Слобожанської Швайцарії. Ти можеш бачити, який піколо грає на цю флейту.

„Чи не здається тобі, що ці ластівки — от над горою, трохи ніби більші, ніж треба, і крила їх не такі серповидні. От пливе одна така ластівка, крила її складені правильним півмісяцем, крізь них просвічує сонце і дим! Ці крила блідооранжеві, а пера слабоблакитні.

„Це і є піколо. Це золотава щурка, як кажуть, єдиний залишок колишньої тропічної фавни, ще перед великою мандрою льодових полюсів землі.

„Дядьки називають цього птаха бджолоїдом, бо він полює залюбки на бджіл.

„А от над річкою шугнув куди яскравіший самоцвіт — він сидів на очеретині, коли його сполохав наш човен. Це королік-рибалка, так звуть його англійці, а в нас він називається синьовуд.

„І от що далі вглиб лісу запливає човен, то густіші й багатші стають звуки. До дерев'яних дзвоників і золотавих щурок долучається металевий тимпан, гострий і прикий — це кричить чапля. Мов кларнетові півники в оркестрі, вистрибують дикі високі вигуки, це клехчуть яструби й соколи. І під усім тим, мов вечірній джюркіт цвіркунів, розстелилася сіть голосів дрібного співочого птаства.

ІХ „Приблизно так або ще солодше я змалював би тобі, о Альцесто, ландшафт Слобожанської Швайцарії, коли б я був прозаїчний лірик.

„Але що я не прозаїчний лірик, а лише лікар-венеролог, Леонардо Пацці зпід Болоньї, я спробую якось инакше висловити тобі, о Альцесто, те, що я почуваю, при тій умові, що ти знову даси мені цигарку з числа тих, що є там... десть там серед одежі.

„Ми підпливаємо до Косача. Он там понад дубовим і ясеневим молодняком на горі стремить одиноке дерево.

„Здається, що це та сама гора, де козаки-ченці насадили садки і який-небудь Дорош мав пасіку оддалік від козацького монастиря. Грицько Нечоса, инакше Потьомкін Тавридський, зруйнував це військове козацьке кубло з наказу вельмидержавної всесвітньої курви, цариці Катерини. Здається, що це та сама гора. На кручі її ти бачиш хтось вирізав своє прізвище — Перебийніс.

„Але не треба думати, о Альцесто, що це той самий Перебийніс, котрий просив мало, сімсот козаків з собою і рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, вирізав на цій кручі своє молодецьке прізвище, дане йому за те, що, хлопцем буди, він усім парубкам у своїм селі одним добрим ударом перебивав носи.

„Цей Перебийніс, я думаю, молодий хлопець з Зміїова, комсомолец, працює він, мабуть, на паперовому млині і чи не грає й в футбол, де він уже не має нагоди перебивати носи, а хіба ноги ворожим бекам та хавбекам, коли прийняти гіпотезу, що він сам, цей молодий Перебийніс, грає лівого крайнього форварда або ж інсайда.

„Так, о Альцесто, здається, що це та сама гора. Ти бачиш, як там серед дубового і ясеневого молодняку стремить, мов зелена свіча, одиноке дерево.

„Це, мабуть, груша. Я бачу, о Альцесто, твій здивований жест. Звідки знає Леонардо, каже цей жест, що це груша, а не, приміром, берест, чи ще якесь дерево?

„Це, мабуть, груша, повторюю я. Вирубаючи ліси, українець залишає груші. В-осени в одну з субот його сім'я піде в ліс, узявши з собою міхури. Його жінка й діти наберуть повні лантухи диких грушок, маленьких і прикрих на смак. Вони попечуть ці грушки в попелі і вечорами їстимуть їх, як ти, о Альцесто, їси вечорами шоколадні цукерки Моссельпрому. Ця груша є селянський Моссельпром.

„Але й не так, о Альцесто, хотів я розповісти тобі про це дерево... Ти щось хочеш сказати?“

Х Свідомий і освічений читач знає те, що каже нам наука фізіології про деякі людські потреби, а саме, що вони абсолютно неблаганні й неминучі. Сила цих потреб така, що, буди затримані і невдоволені, вони крушать усе на своїм шляху: мораль, звичаї, закони, сімейні вузли, найдорогше для тих самих людей вони крушать, як лавина. Такий голод і така любов.

Але й інші потреби, рідше згадувані в книжках і зовсім не згадувані в віршах, силою своєю чи не більші від цих двох.

„Леонардо, любий“, сказала Альцеста. „Я хотіла б зійти на цю гору“.

Щось тьохнуло в грудях доктора Леонардо від цих її слів, від того тону, яким вона вимовила слово

„любий“. Невже ж прийшов час? Невже ж зараз закінчиться його психічна подорож у душу Альцести?

„Ходім!“ сказав Леонардо і скерував човна до берега. Він врізався в осоку. Альцеста легко стрибнула на берег і одштовхнула човна руками.

„Я піду сама, Леонардо“, сказала вона з чарівною посмішкою на ніжних вустах. „Я зараз повернуся“.

„Коли є сила, дужча за любов, то, мабуть, ця“, подумав доктор Леонардо. Аджеж вони не розлучалися ні на хвилинку з самого рання.

І він знову почав дивитися на самотнє дерево, що стреміло над лісом. Він глибоко замислився і не помітив, як за ним рознялися дві незрівняних руки і, тихо зімкнувшись, затулили йому очі. Леонардо ласкаво одвів руки і повернув голову. За ним у неглибокій воді під берегом стояла Альцеста.

„Я хочу сказати, Альцесто, про це дерево“, мовив Леонардо.

„Я не знаю, що є чудесного в самотнім дереві, що винеслося над ліси і дивиться тобі просто в вічі. Може, воно манить душу тим, що за цією горою є знов далекі й незнані поля і знову гори, що немає краю твоїй дорозі і що тайна, за якою ти мандруєш на гори, розтавши за першим верхів'ям, зараз же чудесно народиться за другим і так маюватиме цілий день, поки ти не прийдеш у ніч.“

„Це дерево, як той потяг, що промчав повз степову станцію і навіки розтав для тебе в далині. Це дерево, як той сон, у якому ти пережила на-решті щастя і забула його на світанку. Воно, як той ігдразил. Ясен германської мітології, що вріс корінням у землю і що на нім тримається всесвіт.“

„У того, хто створив нас з тобою, про це сказано краще й смутніше. Я думаю, що в нього більше пішло творчої сили на ці слова, ніж на нас з тобою, хоч я розумний і спокійний доктор Леонардо Пацці, а ти прекрасна Альцеста. Слухай.“

XI „Ах, дерево у пам'яті глухий,
Що винеслось над обрій давніх літ
І так у полі зорянім заснуло.

Немов не зорі то були, а деревій
Райдеревом розкинувся над світом
І подолав полин, і переміг перій
І виріс в ігдразил,

— Морями, хмарами і снами оповитий.

Те дерево в дитячий край веде,
В туман, що закипає над рікою,
За ті горби, що десь за ними ген
Маюв тайна і розтане знов,
В жита, що їх хорунжий вітер
Жене за ті горби зустрітись, любов,
З тобою.

— Під деревом, що стало серед літа.

XII „Я сказав, що той, хто створив ці слова, створив і нас з тобою. Йому, що писав цю книгу, я не був вдячний через усе своє довге життя, бо мое щастя, майнувши переді мною, як та зоря, падало в безвість. Але сьогодні я дякую йому — ти розумієш за що — за те, чого ще ніколи не було на цій землі і що збудеться сьогодні, Альцесто. Я знаю, я почувую це — Альцесто, голубко, ти й досі стоїш у холодній воді, люба!“

Він вистрибнув з човна, і вони пішли вгору; вони перейшли кущі і стали вибиратися на кручу. Перед самими очима їм ширяли золотаві щурки, листя лоскотало їм шию, і вони вибирались все вище й вище угору.

Наївна загорожа з свіжого гілля перепинила їм путь: десь по той бік гори в лісовім яру дзвеніли дерев'яні дзвоники. В загорожі вони побачили двері.

Я думаю, що тільки Леонардо побачив ці двері в білій стіні альпійської хатини, бо Альцеста, міцно вхопившись за руку Леонардо, не відривала очей від цієї давно знайомої, чужої руки, що зараз буде її власною, своєю рукою, бо вечір спадав на землю, і мусила скінчитись довга подорож Леонардо.

І Коли вчений доктор Ле-
онардо і його майбутня

КНИГА ДРУГА

коханка прекрасна Альцеста, через цілий день мандрувавши до Слобожанської Швайцарії, над вечір увійшли низенькими дверима у біле слобожанське шале, сіріч хату, то і читач наш, і читачка, і я сам були переконані, що скінчилася довга подорож доктора Леонардо і що його майбутня коханка, прекрасна Альцеста, зробилася під покровом ночі його теперішньою коханкою.

Там, у хаті колишнього легендарного дроворуба, а теперішнього древонасадця, одночасно з тим мало відбутися законіння нового життя у череві прекрасної Альцести.

Але того не було. І не було саме через корінну ріжницю, що існує наперекір сучасній науці, межі людьми і іншими тваринами, на цій землі сущими.

Святі отці покладали цю ріжницю в нестерельній душі, яка жила за часів тих святих отців тільки в людському тілі, та не жила в тілі тварин, русалок, мавок, лісовиків, чортів, чортиць, домовиків і іншого населення землі, яка й сама мала за тих часів форму не округлу, а пласку на манір млинця в морській сметані.

Та з того часу, як граматисти з'ясували, що бик, кінь і бегемот суть істоти одушевлені, як русалки стали служити за машиністок, лісовики — за лісоводів, а чорти стали служителями живої церкви (що з'ясовується в прокламаціях, виданих у Слобожанській Столиці святими отцями), ця ріжниця геть затерлася, бо самі святі отці нездольні тепер сказати, в якому тілі може перебувати нестерельна душа, а в якому вона перебувати не може.

Граматисти, що прийшли на зміну святим отцям і намість проблеми про число анголів на вістрію голки висунули проблему про виїдене яйце, а також про те, чи писати треба „клуб“, а чи краще писати „клуб“, беручи на увагу, що англійці, вигадавши це

слово, зовсім неправильно й безсовісно вимовляють його „клуб“, покладали різницю межі людьми й тваринами в тім, що люди можуть балакати, а тварини цього дару не мають.

Але осли, папуги, павіяни, сороки і вонючки, складаючи більшість самої великої корпорації граматистів, написали стільки статтів та книжок і сказали стільки орацій та промов на тему про виїдене яйце, що стало зовсім ясно, що тварини мають дар слова, усного і друкованого.

Отже й ця різниця межі людьми та тваринами виявилася нереальною й несущою. І насправді зовсім не було б тепер способу одрізнити тварину від людини, коли б не одна маленька обставина.

Ця обставина не дозволила докторові Леонардо закінчити в ту ніч свою подорож і полюбити прекрасну Альцесту остаточно і повно, бо Альцеста була людиною.

У тварин же ця обставина, навпаки, не лише дозволяє любов, а ще й сигналізує й стимулює епоху любови, що знає кожен, хто бачив по весні у ярах собак, чи бував на злучному пункті для коней.

II „Завтра це скінчиться, любий“, сказала вночі Альцеста, „і тоді ми будемо щасливі“. І вона цілувала Леонардо ще гарячіше, ще солодше. „Я боюся тільки, що не дістану тут, у твоїй Швайцарії, кипілої води“.

Леонардо мовчав. Він не був певний того, що потрібна саме кипіла вода. Аджеж доктор Леонардо знав, що, проходячи під сонцем скільки верстов, вода стерилізується, бо сама випалює в ній усі бактерії. Нарешті колишній дроворуб, а теперішній древонасадець міг розігріти машину, знайдену в руїнах Помпеї та Геркуланума, експортовану за сивої давнини до скитських країв і називану там самограєм.

Але не це бентежило душу доктора Леонардо.

Він ремствував. Він ремствував на природу, ремствував на прокляту різницю між людом і тваринами.

Доктор Леонардо, медик і природолюбець, ремствував на природу.

Він почував себе, як той подорожній у Слобожанській Швайцарії, що йшов лісами і йшов полями, перепливав ріки й затоки, угрузав у пісках, воював з собаками, зомлівав від сонця і тремтів під дощем тільки для того, щоб, добігши до станції і побачивши потяг, почути, що на потяг нема квитка.

Він почував себе, як той середньовічний лицар, що через усе життя своє шукав свого лютого ворога з мечем у руці і, коли знайшов того ворога, заснулого й незбройного, під деревом, у нього не піднялася рука замахнути мечем.

Він почував себе, як той Дон-Жуан, що безліч кохав женщин, та не знаходив тієї, що шукав всією істотою своєю, і коли знайшов її, прекрасну і покірну, вже не зміг її покохати.

Так думав доктор Леонардо і не спав до самого ранку. А поруч з ним на запашнім сіні серед сокирок і дзвоників прекрасна Альцеста бачила сон.

Їй снилося, неначе з туманів вилітає велика сіра среброкрила птиця і що та птиця і є вона сама прекрасна Альцеста. Їй треба летіти далеко-далеко за бір, що його верхів'я, мов чорні нагострені леза, мов мільйони мечів, стремлять у зеленяве небо удосвіта.

Їй було легко і весело летіти, так рівно і просто здіймалися крила і несли її над чорний гребінь бору. І от над самим бором вона знизилась і крила її шовковим шелестом стали черкати по іглиці дерев.

Вона знизилася над самим бором, і глиця легко і без болю вколювалася в срібне пір'я. Раптом вона відчула, що з тонесеньких ран від глиці точиться кров, вона подивилася вниз, і кожна крапля крові, упавши, ставала багряною суницею серед зеленого листя долі.

Що далі вона летіла, то дужче цебеніла руда, то рясніші родилися червоні суниці під зеленим листям недоліску.

І от у далині засинів Лиман. Немов половина неба, блискуча й ясна, упала на сиві старезні солонці,— такий був Лиман. У повітрі стало ще вогкіше, і над чагарником, ніби переступаючи крилами, промаяв білий крячок на Лиман. Уже вона відчувала прохолоду великого озера, уже вона летіла над осокою, як з-за Лиману почало рости колосальне червоне гало, голе й без вінця променів виткнулося воно з надводної імлі. Це впливало на світ сонце, і от щось загуло, ніби далеко десь лев ревонув у солонцюватій пустелі. Сонце вийшло по пояс, і ще раз заревів лев. Осока скінчилася, вона була над водою, невидимий лев рикав, кінчаючи свою вранішню пісню. Альцеста прокинулася і стала прислухатись: лев рикав у сусідній хаті.

III „Це не лев“, сказав доктор Леонардо і, підгорнувши свою руку під голову прекрасної Альцести, ніжно притулив її до себе. „Це також і не бугай-птиця гуде в очеретах. Це наш гостинний хазяїн, добрий древонасадець, прокинувшись від сну, гикає стародавнім селянським звичаєм. Це одна нота, друга, потім тремоло — і він закінчить“.

Альцеста знов заплющила довгі темні вії і трохи розкрила неописувані вуста. Голос гикнув ще раз і змовк. З сусідньої хати розлігся той самий голос, нижчий і чистіший. Древонасадець читав вірш:

Випливає чапля з туманів,
Тихо крилами моя махає птиця,
Мов у листя ранішніх лісів
З серця точить кров — і кров стає сунця.

І ще тихше канула за грані
І розтала десь за горами далеко
Чапля — може, то була лелека,
Потонула в сутиші багряній.

І над плахтою картатою полів
Що міцніше, що солодше спиться
В ніч любови, край останніх снів
Народилось сонце - полуниця.

Вірш одгучав, за стінкою народився такий звук, ніби хтось плював на шматок паперу. Далі все змовкло, і в хату вповз струмінь синявого солодкого диму.

„Цей дим“, мовив Леонардо, „пояснить тобі все“. На паперовому мішечку, в якому древонасадець приніс собі вчора ввечері з Змійова три фунти соли, був надрукований цей вірш. Він належить тому ж, хто створив нас з тобою, о Альцесто. Та що він, хто створив нас, народився на півстоліття раніше, ніж йому треба було народитися, то цей вірш, замість лежати на столі в древонасадця, пішов на паперовий мішок для соли.

Але й так древонасадець прочитав його. Тепер цей дим,—він зробив з паперу цигарку, загорнув у неї тютюн і закурив.

Єсть у цій химерній країні такі люди, що вважають, ніби курити махорку в віршеві є непростимий, безпросвітний вандалізм. Але я б цього не сказав.

Коли, проходячи вулицями Слобожанської Столиці, містяни бачать наполовину зідраний плакат, вони нахмурюються й насуплюють брови. Їм здається, що зривати плакат — це дике, нічим невиправдане хуліганство. Я розумію їх — вони прочитали в плакаті прекрасні лозунги, ті лозунги, що колись визволять усесвіт з - під капіталістичного гніту. Вони роздивилися яскравий енергійний малюнок, що в ньому ще раз був повторений той лозунг. Вони цілком сприйняли плакат.

Вони забули тільки одне — що в плакаті, окрім лозунгів і фігур, є ще одна субстанція, яку вони давно перестали помічати. Ця непомітна для них субстанція, цей матеріальний субстрат плакату — це папір.

По вулиці іде дядько; він прийшов пішки за півсотні верстов з свого села у Слобожанську Столицю добувати правди. Він ще не з'їв того хліба, що йому вдосвіта поклала в торбу його жінка. У нього ще єсть у широченному кисеті добра міцнююча махорка. Але він уже позавчора скурив весь шматок

газети, що його викинув йому з вікна пасажир якого вагону. І от він, ідучи містом о тій ранній годині, коли службовці тільки беруться розпалювати примуси, а двірники замітають вулиці, побачив на стіні ПАПІР, багато паперу, стільки паперу, що все його село і два сусідніх хутори могли б, сівши кружка навколо, скрутити собі з того паперу по цигарці.

Невже ж ти тепер засудиш нашого доброго древонасадця за те, що, одірвавши від вірша рядок :

З серця точить кров — і кров стає суніця

бо з цього рядка найдовша могла скрутитися цигарка, тепер з синім солодким димом пихкає він ці теплі слова у незміряний простір ранішнього всесвіту !

— Тим більше, що він усе-таки сам попереду прочитав вірша, цей добрий древонасадець.

IV „Чого ти шукаєш у моїм ридикюлі, о Леонардо ?“ спитала прекрасна Альцеста. „Коли ти шукаєш там олівця, щоб записати вірша, або грошей, щоб заплатити древонасадцеві за вірш, або, може, ти шукаєш у моїм ридикюлі отой вчорашній вечір — коли ти цього шукаєш, то там не знайдеш“.

„Я вже знайшов“, одповів доктор Леонардо і показав Альцесті невеличку міднобронзову цівку з яскравочервоним кінцем. На білій стіні губним олівцем прекрасної Альцести Леонардо змалював пурпуровою лінією Дінець від Змійова й до першої гори, ширшою одзначив кривавою смугою путь від першої до Козачої Гори, накреслив ліворуч Біле Озеро і ближче ліворуч — Косач з намистом озір аж до Білого Озера, намалював затоки й коліна Дінця за Короповим хутором і Тридінчя, що веде до Бешкинів. Сміливими штрихами накладав він на стінку лісові гори, що їх археолог назвав би „змієвим валом“, і взявся малювати верхній плів Дінця з Черемушної та Якубина до З'їдьок і паперового млина. Карта зростала й ширилася, уже вона доходила до долівки вниз і хапалася розгиллям своїм стелі вгору,

а Леонардо все малював губною фарбою озера й затоки, й коліна... Зненацька олівець задирчав у його руці і наміть ясночервоної лінії полишив за собою на стінці тільки синю дряповину.

„Ти вималював увесь мій губний олівець!“, скрикнула перелякана Альцеста. „Чим я тепер фарбуватиму уста? Це був такий прекрасний закордонний олівець. Чи ж може твій древонасадець зварити мені хоч щось подібне у своїм самограй? Немилосердний, неуважний Леонардо!“

І, одібравши в нього недоламок олівця, вона уже зафарбувала йому червоним полум'ям його довгий класичний ніс і лагодилася прикрасити так само його високе чоло, коли розчинилися двері і в кімнату увійшов древонасадець.

„Самограй готовий“, сказав він. „Коли я був молодий, я ходив дуже швидко, за одним ступнем, як надмусь, так і перемахну сажнів п'ять, а може, і вісім. Раз позпорилися ми з тестем, що він конем, а я пішки — хто раніше буде в Змійові. Він виїхав парою кіньми, а я так іду, немов не йду, а перелітаю сажнів чотири, п'ять, а то й десять. Прийшов, узяв хліба, оселедця, випив, закусив, а тесть ще онде — коло Провалля їде, парою кіньми. От так я ходив, а самограй готовий, а це ви їм здорово розмалювали носа!“

У Древонасадець був чоловік високий і кремезний. Сиве волосся вистрижене, як щітка, рясно вкривало його круглу голову. Віспувате обличчя дивилося парою маленьких чорних очей, нюхало двома колосальними ніздрями, з яких, мов сталактити в печерах, звисало буйне волосся, воно ж росло з вух, з шиї, з кінця носа, з вилиць і з троглодитського підборіддя. Древонасадець міг би одночасно служити рекламою масти для волосся і рекламою безпечних бритов.

Як бритва подолівала на лиці древонасадця буйне волосся, так у душі його культура перемагала дикі селянські інстинкти.

Він працював тяжко, цей шостидесятилітній древнонасадець. Що-дня він возив у своє шале воду в бочці — на собі — впрягаючися в брезентову шлейку. Він поливав свої дерева і косив межі ними свою люцерну. Цю люцерну він по тому зносив на собі в стіжки. Зібравши урожай, він ішов за дев'ять верстов пішки до Змійова, купував горілку і напивався п'яний. Напившись п'яний, він страшно осиплим голосом співав пісень.

Та він ніколи не забував попросити вибачення в усіх за те, що він — неубузданий хохол — п'є горілку і співає вголос. А на великдень його культурність розцвітала повним цвітом. Він голив своє покопирсане обличчя, а також голив свій округлий череп. Далі він одягав білу сорочку і застібував її в горлі бронзовим гудзиком. Після того він убирався в чорний сурдут з фалдами, взував нові чоботи, одягав нові нансукові штани, а на голову напинав чорного бриля котелком. Елегантно придержуючи котелка правою рукою, він у лівій покручував паличку з монограмою, люб'язно вклонявся направо й наліво сусідам і кожного разу ласкаво повертав голову на голій зморшкуватій, мов у черепахи, шиї.

Так акуратно жив і працював шостидесятилітній древнонасадець у своїм шале на гірнім березі Дінця.

VI Але ефемерна баба, створена нашою нестримною фантазією, коли б вона, ця ефемерна баба, ідучи далі з Змійова на Коропів хутір, проходила б повз шале доброго древнонасадця, могла б ще багато чого розповісти з його біографії.

Уявіть собі, що ця фантастична баба іде стежкою серед молоді ліщини, що поросла на порубі трохи вище від хати доброго древнонасадця. Я думаю, вам траплялося, ненароком наступивши на кінець великої сухої гілки, раптом почути хруст за своєю спиною і уявити собі постать когось, хто йде за вами — ще й вітер зашарудів у сохлїм листі — ви трохи злякано оглядаєтесь і бачите, що на стежці нема нікого.

Тепер вам легко буде уявити собі, що на стежці не тільки зашаруділо листя, не тільки хруснула гілка, а й запахло злегка борщем і печеним хлібом, і бабиним потом — і от з - поза куща вишкандибала вона сама — легендарна баба.

Але тепер я вимагатиму від вас ще куди дужчого напруження уваги. Ви мусите уявити собі, що ця фантастична баба, яку нам так не легко було вивести втілену і втягнену в чорну з горошком спідницю на стежку поміж ліщиною, трохи вище від хати доброго древонасадця, — що ця фантастична баба є не просто собі баба, а перша жінка доброго древонасадця, яку він за голодних часів був вигонив з хати, щоб менше було їдців.

Я знаю, що уявити собі таку річ дуже нелегко. Тепер у нас не середньовіччя, щоб здоровий мужик міг мати за жінку якийсь привид, деякий фантом, таку собі алгебраїчну формулу замість справжньої живої баби. Такі фантими замість жінок тепер задовольняють тільки інтелігентську молодь, що боїться венеричної зарази і радше воліє мати діло з фантомами. Та все ж уявити собі сказане треба. Ця баба, уявімо собі, була першою жінкою доброго древонасадця.

Він вигонив її з хати взимку, її й двох дітей, щоб не об'їли його. Вона пішла десь світ за очі, одна дитина пропала, мов здимніла, а хлопець ходить з безпритульними і, кажуть, навіть з'являвся до древонасадця і пробував з ним балакати на дистанції. Балачка була недовга, бо древонасадець, добравши, в чім справа, бадьоро вскочив у хату й різво вибіг знову надвір, клацаючи по дорозі замком берданки і закладаючи в неї патрон.

Правда й те, що поцілити йому не довелося зовсім, бо безпритульний син зник у ліщині, і древонасадець, стріливши вслід, тільки обсипав шротом куші.

Листя зашаруділо, хруснула якась гілочка, і все змовкло. На стежці нікого вже не було. Безпритульний

син щез. Старий ще раз дико вилаявся і увійшов у хату. Вітер ушух, і куші, і стежка, і небо над ними застигли на мить, мов намальовані.

VII „Це моя рушниця“, сказав дrevонасадець, показуючи Альцесті й Леонардо на світложовте ложе і темносиню цівку берданки. „Я як тільки її купив, то й поніс зразу до коваля — ми й одрізали дула на вершок або півтора, щоб дужче било“.

„Не думаю, хазяїне, щоб ви гаразд зробили“, сказав доктор Леонардо, „я запевняю вас, що законів балістики добре було додержано в цій рушниці, а тому вона тепер дуже розкидатиме шріт. Вона так розкидатиме тепер, що не тільки яка-небудь безпритульна дитина, а й доросла баба непоранена і незаймана проскочить крізь сітку вашого пострілу. Боюся я, що ви, зробивши чин обрізання над вашою рушницею, украй її попсували“.

Але в цей момент щось хруснуло в ліщині — так чути було крізь відчинені вікна — і дrevонасадець, ухопившись берданки, вискочив надвір. Альцеста хутенько підбігла до Леонардо і схвала голівку в нього на грудях. Кучеряве, каштанове волосся лоскотало Леонардове лице, заповзало в вічі. Він цілував її ніжно і крадькома тішився з тонкого аромату дівочого тіла, волосся й туманних спогадів одеколоню, як з троїстого акорду, де одеколонь увіходив несподіваним, нелогічним бемодем. Він поволі повертав її голову лицем до себе, вона тихо заплющила очі, і їхні вуста стали помалу наближатися. І от Альцеста, хоч і з міцно заплющеними очима стояла вона, але побачила губи Леонардо зовсім близько від своїх уст. Є такий інстинкт — не подих, боронь боже, бо тільки зовсім невихована людина може дозволити собі дихати в таку хвилину — не подих і не погляд — бо очі чесно й солодко заплющені, а тільки інстинкт, що показує, коли вуста мають тихо зійтися. Ще міцніше заплющила очі Альцеста і зовсім злегка розкрила вуста...

Я почуваю, я цілком усвідомляю собі мою повинність. Я знаю, що мушу вияснити перед читачем, хто саме з коханців — він чи вона — мають брати в свої губи губи коханої чи коханого, інакше сказати, кому належить право й обов'язок обіймати своїми вустами інші вуста.

Ще раз повторюю, що чесно доклав би всіх зусиль, щоб допомогти в рішенні цієї проблеми, але, на жаль, не маю ні хвилини, ані секунди часу.

Бо в той самий момент, коли Альцеста злегка розкрила вуста, над головами їх громом розтявся постріл...

VIII Це стріляв древонасадець, що він, як успів уже забути неуважливий читач, вибіг на подвір'я з берданкою в руці і тим, власне, дав коханцям змогу поцілуватись.

Дуло ще куріло в його руці, він швидко бурмотів собі в бороду прокляття і пильно вдивлявся в ліщину понад подвір'ям.

Доктор Леонардо вистромився по пояс у вікно. „Надаремно ви стріляли, добрий древонасадче“, ласкаво мовив Леонардо. „Я вже мав нагоду пояснити вам, що не тільки який-небудь безпритульний птах, а й ціла доросла баба, ваша жінка (коли б ви мали жінку), непоранена й незаймана пройшла б крізь сіть вашого пострілу, бо рушниця ваша тепер страшенно розкидає“.

Древонасадець нічого не одповів, а тільки бурмотів сам до себе якісь слова. Йому здалося за хвилину перед цим, що він побачив у ліщині на стежці свою першу жінку, котру він був вигонив із хати з дітьми, щоб не об'їдали його. Ще тоді він ясно й просто сказав їй, щоб не підходила до його хати і що інакше він її застрелить.

Вона давно вже вмерла, але що ж то шаруділо в ліщині і що це за баба ввиділася йому на стежці? Не може бути, щоб проклята баба була така живуща, щоб прийти з гробу до його хати й розповісти

Його гостями, як її вигнано геть узимку, як один її син вештається з безпритульними, як другий син повернувся додому, а батько одрізав йому ногу й пустив старцювати, як ця одрізана нога принесла йому щастя, як він розторгувався, як став „інвалідом“ без мит і податків торгувати в Слобожанській Столиці, а тепер ще оженився і збирається цього літа приїхати гостювати до батька. Не може того бути, щоб вона прийшла все це розповісти його гостям, розповісти про першого сина — безпритульного, другого сина — крамаря і про себе саму — покійницю!

— Але все ж таки, що ж то шаруділо там, у кущах?

Древонасадець загонив ще один патрон у берданку і пішов у ліщину. Він вийшов на стежку і пройшов нею скільки ярдів. Ліворуч у кущах щось хруснуло, він звів рушницю і націлив.

З-під листя випросталась колосальна фігура чоловіка з одною дерев'яною ногою.

„Це ви, батьку“, сказав він холодним низьким голосом. „Я загубив ось тут ключа. Допоможіть, пошукайте, а то мені з одною ногою важкувато лазити попід кущами. Приїхали до вас на дачу. Клава он там сидить — узувається, чи що. Ви, знаєте, дивіться краще, коли б'єте з берданки горобців: Клава каже, що на неї щось згори сипнуло. Я так думаю, що це ваш бекасятник. А втім, їй не кажіть, бо злякається“.

Він підняв ключа, допоміг Клаві встати, і вони всі троє поволі пішли до хати.

IX Коли б Леонардо і Альцеста ще були б у хаті, вони не побачили б аніякого сліду ворожнечі межи батьком і сином, якому він колись одтяв ногу, щоб той краще заробляв, старцюючи. Син ставився до батька трохи звисока, як усе ж таки містянин, а не селяк, та й багатша людина. Батько поважав сина й лише зрідка перечив йому в тоні дідівської мудрости (а ця мудрість, водячися понайбільше на печі, не має великого впливу на господарювання).

Але Альцеста і Леонардо цього не побачили, бо вже вийшли крізь хвіртку на дорогу і спускалися до річки, несучи в руках трое весел, що з них третє вживається в Слобожанській Швайцарії замість керма. У лісі сопілка виспівувала схід сонця й поволі наближалася до подорожніх.

„Це чередник“, сказав Леонардо, та коло древніх звуків дерев'яної флейти він не чув коров'ячих дзвоників, і серце йому стиснуло зловісне передчуття. Одинокa й самотня співала сопілка, і чим - раз ближче вони підходили до неї.

„Ми попливемо з тобою, о Альцесто“, сказав доктор Леонардо, „у тихі озера Слобожанської Швайцарії. Ми досі пливли рікою — он там коло Козачої Гори, де колись татари загнали козаків на кручу, женучи їх зі степу, і козаки пропали, упавши з прикрої височини в Дінець, коло цієї Козачої Гори кінчається перше пасмо гір, Дінець розливається в подолі Бешкинським і вже аж за Бешкинем знову підходить до другого пасма гір. Там починається Озінра Швайцарія.

„Забудьмо про доброго древонасaдця й полишімо його вирішати свої сімейні справи з допомогою його непристріляної берданки. Тим паче, що навряд чи йому вдасться вирішити оті сімейні справи з достатньою радикальністю. Як я вже мав нагоду зазначити, крізь шротсву сіль його пострілу легко могла б пройти конкретна доросла баба, а не тільки та примара сімейного неладу, яку він забачив у кущах. Покиньмо його і подивімось на чабана, що так солодко грає на сопілку“.

Це мовивши Леонардо, розсунув дерзке гілляччя молодсі ліщини, покинув на стежці весла і зник у гушавині. Із самого рання Леонардо ні на мить не розлучався з прекрасною Альцестою, і тепер він почував непоборне бажання з нею на мить розлучитись. Він біг дуже швидко і умисне віддалявся від стежки, намагаючи в кешені останній номер італійської газети „Воче Дель Пополо“.

„Леонардо!“ довго й тоскно залунав голос з далекої стежки. „Леонардо! Я тебе не бачу“.

Знову ліщина стяла серце доктора Леонардо пружними обіймами. Йому зробилося млясо, йому здалося, що він назавжди втратив Альцесту, що її ніколи не мав. Але було так, що він не міг зсунутися з місця, не міг би зійти з нього, коли б навіть древнонасадець, узявши його за привид першої жінки, був би націляв його з непристріляної своєї берданки.

„Леонардо, ти покинув мене!“ ще раз проквілив нижний голос Альцести і змовк. Ліщина тихо схилилася над доктором, його стало млоїти, на мить сонце пронизало корони дерев, і Леонардо зомлів.

Х Тимчасом Альцеста, ламаючи руки і спотикаючись об весла, що мертві лежали на лісовій стежці, бігла вперед. Перед нею щось хруснуло в кущах,— Леонардо!— скрикнула вона і кинулась до нього, але з кущів виросла гігантська незнайома постать.

У лівій руці постать тримала дерев'яну сопілку. Ласкаво посміхаючись, гігант підійшов до Альцести— а вона стояла перелякана й не знала, чи їй тікати назад, чи спитати про Леонардо.

„Я студент“, сказав гігант, „і прізвище мое Перебийніс. Мій прадід колись давно просив чимало— сімсот козаків з собою. Він рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, як вам про це розповідав доктор Леонардо, коли ви пливли човном повз Манастирську Гору. Я допіру був вирізав своє прізвище на кручі, я бачив вас у човні. Я хотів гукнути з гори, бо ви завоювали мое сердце, але доктор Леонардо...“

„Леонардо покинув мене“, тихо сказала Альцеста і з - під довгих темних вій поточилися дві великих ясних сльози. Студент узяв її за руки.

„Я грав для вас на сопілку“, просто сказав він. „Я грав мелодію про Перебийноса, мого прадіда. Забудьте про Леонардо!“

Він витяг з кишені номер газети, передостанній номер „Воче Дель Пополо“. Він розгорнув газету, обережно вийняв з неї шматок сала і показав газету Альцесті.

„Доктор Леонардо Пацці“, написано було в газеті італійською мовою, „як виявилось, зовсім не є доктор Леонардо Пацці. Установлено, що справжнє його прізвище Дон (Хозе) Перейра і що він зроду еспанець. Повідомляють...“

Але Альцеста не слухала далі. Розгніваним жестом вона наказала Перебийносові не читати.

„Еспанець!“ закричала вона. „Еспанець!“ і він наважився!.. він посмів!.. Спазми здушили їй горло, вона поточилася, повіка зімкнулася над вогненними очима. Перебийніс легко і зручно підхопив її правою рукою. Лівою він підібрав весла і побіг стежкою вниз до ріки.

Щось тепле й м'яке ласкаво залоскотало шию Альцесті. Вона опам'яталася і схопила рукою пухнате руно рогозу. Під собою вона побачила воду. Перебийніс стояв коло причалу і, тримаючи її правою рукою, одмикав човна.

„Як мені звати вас, мій спасителю?“ тихо спитала Альцеста.

Перебийніс не одповів нічого. Він одімкнув човна, заправив весла в бабайки, улаштував сало на носі, посадив Альцесту на кормі і двома могутніми ударами вигонив човна на середину ріки. По тому він звів голову, і його ясноблакитні очі зустрілися з темними очима Альцести.

„Ви можете звати мене Орестом“, сказав він. „Понашому це буде Яресь. Ви чуєте, як солодко ячать бджолоїди і шугають над кручею. Ви бачите, які золоті їх тіла і які блакитні їх крила. Я, дужий і веселий, повезу вас у далекі озера“.

„Оресте! — Ні... Яресю!“ мовила Альцеста. „Подивіться, як грає вода під сонцем. Подивіться, як дугою зігнулася куга і в дузі найніжнішою плівкою

устряг водяний шар. Він грає сімома фарбами рай-
дуги, він тремтить усіма фібрами своєї ефемерної душі,
але він живе, і повз його вода, його мати, тече в да-
лекі озера. Яресю! Наша зустріч — як це невічне во-
дяне око — настане ніч — і на завтра його може не
бути. Яресю! Пливім у далекі озера!“

„Альдесто! Вже минають гори і от вищі й буй-
ніші підходять до берегів очерета. Мов кінне військо,
стали вони коло води напувати коней, і значки їх
хиляться і мають над головою. А коли звечоріє,
вони стануть чорні й грізні, як незчисленні інтеграли
у книзі професора Струве, що по ній мені, леле,
доведеться складати іспит. Трудні ті інтеграли для
козацького внука і селянського сина. Та я подолаю
їх, як цей човен перемагатиме очерета в озерах,
пробиваючи стежку. Дивіться, очерета стали мов
кінне військо над водою. Вони кивають головами
й списками, це вони кажуть вам, що я люблю вас,
Альдесто!“

„Яресю! Вже минають гори і ліс на них тремтить.
Він тремтить, і нікель сиплеться на нього з сонця,
обсипе ясен, блисне в землю і знову займається на
коронах. Ніби зелені шовкового паперу корони роз-
мінюються на нікелеві галери і падають униз, під-
копуючи ясеновий бюджет. Нікелем блищать ясени
і минають на горах. Вони видзвонюють вам, що
я люблю вас, Яресю!“

ХІ Минули гори — Дінець розбивсь на Тридінчя, й
пішов один на Гомільшу, один під дюни ліворуч,
і один посередині. Перебийніс не вигрібав, бо чо-
вен сам нісся середнім Дінцем. Береги стисли його,
він був як блискуча залізнична колія з двадцяти зер-
кальних рейок, щільно споєних одна з одною. Чо-
вен летів по сталевій смузі, качки хмарами здійма-
лися на луках і з свистом летіли над головою. На
березі сидів кроншнеп і встромив кривий ніс у мулку
землю надбережжя. Чайки-тічигки чвалали бурими
крилами в повітрі і раптом, як сніг, сипалися на луках.

Просто перед човном мрів Черкаський Бешкинъ.
„Через міст від Черкаського Бешкенья буде Руський Бешкинъ“, сказав Перебийніс. „Коли б я був ваш доктор Леонардо“, додав він похмуро, „я почав би розповідати вам про слово Бешкинъ і що може значити це тюркське слово, далі — що таке Черкаси і як воно вийшло, що воно, оце слово, означає український народ, а наприкінці, щоб зробити вам приємність ще раз сконстатував би, що Руський Бешкинъ є село сифілітичне.

„Але я не доктор Леонардо (як, утім, і він не доктор Леонардо, а просто собі якийсь еспанець дон Хозе Перейра) і замість статистичних даних про сифіліс у Бешкині, розповім вам казку про Велику Любов, бо нарешті — що таке є й той сифіліс, як не знак від Великої Любови.

„На однім хуторі недалеко Дінця жив вікодавній мудрий дідусь-пасічник. Багато років він добував меду з вуликів, багато років райдужні бджолоїди ловили його бджіл, аж от одного року зазнав дідусь любови.

„Але полюбив дід не дівчину молоденьку і не ловку молодицю, і не стару бабусю. І не хлопця полюбив дід, як подумали б стародавні елліни, коли б довелося їм послухати моєї казки.

„Дід полюбив собаку — і собака полюбив діда. Укупі вони ходили на пасіку, і бджоли, поважаючи діда, шанували також його собаку. Уночі собака з'являвся на піч, і дід спав, поклавши сиву голову на його велике кошлате тепле тіло.

„І от завжди в любові буває біда, коли нерівні віком ті, хто люблять одне одного. Старий був дід, а собака був зовсім молодий, йому хотілося гасати на полях, полювати, ловити все, що лякалось і тікало. Отож одного дня собака задавив курку.

„Дуже гнівалися хазяї, сини дідові, але старий так сумував, що вони простили собаку. І знову щасливо жили дід з собакою, коли одного вечора собака не витримав спокуси і знов задавив курку.

„Коли дід це побачив, у нього аж захололо на серці, і він зробив те, проти чого опиралася вся його душа,— він узяв дрючка і з слізьми на очах побив свого собаку. Та не допомоглося й це, і сини дідові, щоб не було шкоди в хазяйстві, посадили собаку на цеп. Уже не міг дід обідати вкупі з улюбленцем своїм, ходити з ним на пасіку й гуляти в полі і тільки що-вечора приносив йому добрий шматок від свого злиденного обіду. І собака, сумний і невеселий, лизав дідові руку, аж слюзи стояли тому в очах. І дід ішов сам спати на тверду незатишну піч.

„Уранці наклав дід у торбу хліба, вийняв у миску меду, накрив чистим рушничком і поніс продавати в місто. На цілий день ішов старий, тож, підійшовши до собаки, довго його гладив і потішав, а тоді оддав йому половину свого хліба, поцілував у писок і пішов геть у місто.

„Собака поривався, вив і скавчав, і стрибав на цепу, але дід уже вийшов з двору. І до кола, що на ньому прикутий був цеп, підійшли кури.

„Не знаю, як то сталося, тільки собака знов сорішив. Вибігли хазяї, бо була неділя і вони лежали в хаті, і, побачивши, що собака задавив курку, зарубали його сокирою і одтяли йому голову.

„Над вечір дід повернувся з міста. Він зберіг ще кусень хліба, а на гріш, що зверх карбованця прийшовся за мед, купив скибку кваси. Та, коли він увійшов у двір, собака не кинувся на цепу і не привітав його радісним криком. Дід підійшов до кола й побачив, що собаки не було.

„— Значить, сини схаменулися й спустили його улюбленця з цепу. — подумав дід. І він пішов у садок шукати собаку і умисне не гукав, щоб самому знайти улюбленця й дати йому поїсти.

„Він найшов його серед бур'яну — тільки якось чудно стояв собака і мовчки, зовсім незрушимо дивився на нього. Дід гукав і манив, але собака не

поворухнувся. Дід підійшов ближче і побачив мертву голову, настромлену на палю.

„Недовго постояв дід, а тоді зняв голову з палі, погладив її і обережно поклав у торбу. Узяв він і палю і уломив від неї саме стільки, щоб добрий був ціпок. Потім він повернувся, вийшов з двору і пішов світ за очі“.

XII Уже минули бешкинські луки, уже Три Дінці зілялися в один і розляглися широким плесом, уже одна сага пішла за Черкаський Бешкин, уже засиніло за мостом друге пасмо гір, а Альцеста все ще сиділа нерушима й не сказала ні слова на Орестову казку.

Синілося друге пасмо гір, а за ним бовваніло ще щось, куди більше й величніше і ще синіше, і ще темніше.

„Гроза“, сказав Перебийніс. Ще навколо пекло полуденне сонце, ще ні одної тіни не було на Дінці, а вже росла й набрякала сиза озія край неба. Дуже швидко вона неслася правим берегом, гору за горою вкривала тінь, сага за сагою темніли, і блиск сходив з води. Тінь грянула по Дінцю, очерета стояли зовсім тихо, далекий і грімкий розлігся гуркіт над горами.

„Я боюся, що буде дощ“, сказала Альцеста, „а моє пальто залишилося в Леон... у цього підлого еспанця. Я промокну і застуджуся, і умру, мій Яресю — де ти мене похоронити?“

Перебийніс не відповідав. Вибравши місце в лісочку на березі він скерував туди човна. „Ой наступає та чорна хмара“, співав Перебийніс. і хмара справді наступала. Човен прянув об берег, Перебийніс вискочив і допоміг вийти Альцесті. Подержавши її трохи в руках, він ніби з жалем поставив її на землю і взявся до човна. Він рвонув, і човен — плюскнувши, як качка вискочив на берег. Тоді Перебийніс акуратно вийняв весла, добув з човна сало, віддав його Альцесті і, ухопившись край човна, враз перекинув його долічерева.